

הרב נריה גוטל

הפגות — לאור ההלכה

פרק א

קריטריונים המכריעים מצב הולד

יסוד הסוגיה ומקורה הראשוני מצוי בתוספתא שבת¹. במקום זה נסקרו והתפרשו לראשונה דיניהם של ולדות אשר הוקדם עת לידתם, ויצאו לאויר העולם מי בחודש השביעי להריון, מי בחודש השמיני, ומי בספק אם בשביעי אם בשמיני ואם בתשיעי. חשש גדול ליוה לידתם של פגים אלה, אם בכלל ברי-חיים הם; ומתוך שכלפי חלק מהם ההכרעה היתה שלילית, לפיכך התייחסו אליהם כאל מחוסרי סיכויי חיים, כאל "נפלים". ההשלכות הנובעות מיחס זה נוגעות למכלול רחב מאד של תחומי הלכה, ומרביתם התפרטו במקום זה. באשר להגדרת הולדות המסוכנים ושיוכם לקטגוריית ה"נפלים", נחלקו תנאים לכמה שיטות המבררות קריטריונים שונים המאפשרים להכריע גורלו של כל ולד — וממילא יחס ההלכה כלפיו.

א. קשיים יסודיים ועיקריים

הגדרת אותם ולדות התפרשה שם בהלכה ז':

"אי זהו בן שמונה, כל שלא יצאו לו חדשיו². רבי³ אומר סימניו ניכרין בו, צפרנים ושעריו שלא גמרו⁴... רבן שמעון בן גמליאל אומר

* מתוך חיבור כולל ומקיף אשר עניינו: פרקי עיון ומחקר בנושא הפגות והפגים במורשת ישראל, מקדמא דנא ועד השלכות הנוגעות לזמן הזה (מסיבה זו מצויות בכמה מקומות הפניות לפרקים אחרים, אשר חלקם יפורסמו — אי"ה — ב"אסיא").

1. תוספתא שבת פרק ט"ו — במהדו' צוקרמנדל והר"ש ליברמן, ובמהדו' הגר"י אברמסקי ו"מנחת יצחק" (שברדן) — פרק ט"ו (ור' "מצפה שמואל" שם, והערתו הנוגעת לנוס' הגר"א במיקום הלכות אלה). מקור ההבדל נעוץ בדפוס ראשון ובכת"י לונדון — ר' "תוספתא כפשוטה" שם.
2. במהדו' הגר"י אברמסקי גרס "כל שלא כלו לו חדשיו", כמובא גם ביבמות פ' רע"ב; אמנם במרבית ה"ראשונים" גרסו "כל שלא יצאו לו חדשיו" (ר"ח שבת קל"ו א', רשב"א יבמות פ' ב', ראבי"ה ח"א סי' רפ"ו, שו"ת הריב"ש סי' תמ"ו, שו"ת הרשב"ש סי' תקי"ג ועוד). ועי' ב"תוספתא כפשוטה" (ביאור הארוך) שבת עמ' 248 שורה 19, על הנפ"מ העשויה להשתמע מכך בנוגע ללידה למקוטעין — אף שאינו מוכרח כלל. וראה עוד להלן הערה 24 בהבהרת דעת ת"ק עפ"י המדרש!
3. יש מן ה"ראשונים" הגורסים "ר' יוסי" במקום "רבי"; ראה רמב"ן שבת קל"ה ב' — אשר שב וחזר על כך כמה פעמים, ומוכח שאין זו ט"ס — וכן גם ב"מלחמות" ליבמות פרק שמיני (כ"ה א' בדפי הרי"ף) וכן גרס הר"ן בחידושו לשבת שם, וכן הוא גם במיחוס לריטב"א שם. זו גם הגירסא שבמהדו' צוקרמנדל.
4. ובאופן דומה המשיכו וקבעו כלפי בהמה: "כדרך שכן שמונה באדם נפל, כך בן שמנה בבהמה גסה נפל, וכן ארבעה בדקה"; והמכוון כמובן לבהמה גסה-טהורה. ועי' בגמ' נדה כ"ד א'-ב' וגמ' בכורות ח' א' וברמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"ד הי"ד.

כל ששהה שלשים יום באדם אינו נפל, שנאמר ופדוייו מבן חדר
תפדה...⁵

בכך באו לביטוי — לכאורה — שלושה קריטריונים להגדרת "בן שמונה",
אשר נחשב למחוסר סיכויי חיים:

א. מנין חודשי הריון שלא הושלם כדבעי — לדעת ת"ק.
ב. העדר סימנים גופניים חיצוניים המבטאים השלמתו התקינה של הולד —
לדעת רבי.

ג. אי שהות פרק זמן קבוע (שלושים יום) המברר חיותו — לדעת רשב"ג.
דומה כי לקריטריון זה צריך לצרף ולהצמיד דבריו של רבי אבהו⁶ כי "אין עושין
בהן מעמד עד שיהו בן עשרים" — כהגדלת אותו פרק זמן.

אלא שעיון דקדקני בסוגיות העיקריות בש"ס אשר עסקו בנושא זה⁷, מעלה
תהיות ותמיהות רבות להגדרות אלה. ואכן קשיים רבים ניצבו בפני ה"ראשונים"
אשר עסקו בבירור הענין. מהם קשיים שהתעוררו תוך ביאור הסוגיות עצמן
והעמדת שיטות החולקים על דיוקן ומקומן, ומהם קשיים המתעוררים תוך
השוואת הסוגיות זו לזו. קושי זה מתעורר, מאחר שישנם בכל סוגיא גדרים
מחודשים אשר במקום אחר כלל לא התייחסו אליהם — משל לא ידעו עליהם —
אף שנודעת מהם נפקותא גדולה!

כך לדוגמא: בסוגיא דשבת⁸ לא נזכרו ה"סימנים" כקריטריון וכגורם להכרעת
גידרו ומצבו של הולד, על אף שגדר זה נזכר ומתברר הן בתוספתא והן בסוגיא
דיבמות⁹, והוא עשוי להיות משמעותי להלכה! כיוצא בזה, הן בתוספתא והן

5. וכיו"ב כלפי בהמה "כל ששהה שמונה ימים בבהמה אינו נפל שנ' ומיום השמיני והלאה ירצה וגו'".
6. יבמות פ' א'; ור' פירש"י שם ד"ה "ובן ח' — אע"פ שגמרו סימני שערו וצפרניו כשנולד, אפ"ה לא אמרינן בר קיימא הוא ודאי עד שיהיה בן עשרים שנה"; ועד תום מועד זה של עשרים שנה, עד אז אין ולד זה מוחזק ודאי בחיתו! וראה להלן — הערה 26 — תמיהת ה"ראשונים" על הגדרה זו.
7. עיקרן בבבלי בשתי סוגיות: זו שבשבת קל"ה-קל"ו (אשר צירה המרכזי סובב ענין המילה בשבת) וזו שביבמות פ' א'-ב' (אשר צירה סובב עניני ייבום וחליצה); עוד נדון הענין בעיקרו בירושלמי יבמות פ"א ה"ז — וכן שם פ"ד ה"ב. וראה עוד בבבלי ב"ב כ' א, יבמות ל"ו ב, גדה מ"ד א-ב, וכן ע"י בתוספתא אהלות פ"ד ה"ו, ושם פ"א ה"ד — לפי הערת "תוספת ראשונים" שם, על השמטה במהדור' צוקרמנדל. עור' במדרש ב"ר (מהדור' טהעאדאר-אלבק) פ"ד ב' ופ"כ ט"ז, מדרש במדבר ד' ג', מדרש תנחומא (כאבער) במדבר כ"א (רגיל - י"ח) ור' גם מס' שמחות פ"ק ה"ז.
- [אגב כך מעניין לציין מש"כ "קרבן נתנאל" יבמות פרק ח' סוף אות ק', כי אינה דומה שיטת רבנן שבתוספתא לשיטת רבנן שבסוגיא דשבת; וממילא נמצאו שתי שיטות רבנן בענין זה! ולא הגיע הק"נ לדוחק זה אלא בכדי ליישב קו' המהרש"ל, עיי"ש].
8. הנסמנת לעיל הערה 7.

בסוגיא דשבת לא נזכר ענין "עשרים שנה" כאבן בוחן וכגורם הכרעה, ורק בסוגיא דיבמות חידש ר' אבהו קריטריון זה; והרי נמצאת בזה התעלמות בולטת וצורמת מגורם משמעוטי מאוד להלכה. ועוד יתירה מזו: יש מן ה"ראשונים" שעסקו רבות בליבון ענין זה לפרטי גדריו והלכותיו אשר כלל לא הזכירו דברי ר' אבהו וחידושו ההלכתי, למרות שלכאורה נודעת מהם נפקותא להלכה! תופעה זו של התעלמות סוגיא אחת מחברתה מתמיהה עוד יותר בהצבת ספיקה של הסוגיא בשבת (קל"ו א') "איבעיא להו מי פליגי רבנן עליה דרבן שמעון בן גמליאל או לא" — ופלפלו בהסקת המסקנא דפליגי; והלוא בתוספתא הנז' ערוכה ומפורשת מחלוקתם בפרוטרוט, ומה מקום יש לספק זה⁹!

בנוסף לכך, התוספתא הנז' והסוגיות הנ"ל, הן עצמן מחייבות ביאור ובידור לגופן; וכמה וכמה ספיקות בדבר.

ראשית: האם רבי ורשב"ג אכן חלוקים הם זה עם זה ושיטותיהם שונות ונפרדות, או שמא אינם אלא מוסיפים זה על דעתו של זה, אך ביסודה מאוחדת היא שיטתם.

שנית: בנוגע למה נחלקו ת"ק ורשב"ג, האם עיקר מחלוקתם נסובה על כל סתם ולדות, או על ולדות אשר יש ספק במנין חודשיהם, או בשניהם גם יחד. שלישית: כיצד משכחת ודאי נפל אליבא דרשב"ג.

רביעית: האמנם קיימא לן דהלכה כרשב"ג (כלשון הגמ' בשבת "אמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כרשב"ג") והאם בכל דבריו ובכל הנפקויות הצומחות ומשמטעות מכך, או שמא יש לחלק ביניהם: בין דאורייתא לדרבנן, בין לכתחילה ובין בדיעבד, להקל בפיקוח נפש בשבת וכן באבל, להבדיל בחליצה בין כהן לישראל, ועוד.

חמישית: במאי מייירי ר' אבהו: האם להגדרתו של בן ח' כנפל עד שיהא בן עשרים שנה, או שמא רק לקביעת גדלות (שבסתם ולד נקבעת גדלותו ב"ג שנה וב' שערות, ולדידיה של בן ח' בעינן כ' שנה; אך חזקת חייו נקבעה זה מכבר לפני שנים הרבה).

ששית: אליבא דמי אמר ר' אבהו דבריו אלה. וממילא — אם הלכה כוותיה. ועוד ספיקות רבים מעין אלה¹⁰ הצטרפו לכירור סוגיא זו.

9. עיי"ש ברמב"ן (קל"ה ב' ד"ה "הא דארשב"ג וכו'") "השתא ק"ל היכי מסתפקא בגמ' אי פליגי רבנן עליה דרשב"ג ולא פשטוה אלא מכלל דרב יהודה אמר שמואל, והרי כאן — בתוספתא — ג' מחלוקות מפורשים" וכביכול לא ידעו ולא שמעו מכך מאומה! ור' שם ברשב"א, ובמיוחס לריטב"א שם וביבמות פ' ב'. אמנם ברמב"ן הג"ל סבר לדחוק ולומר בתירון ראשון "אפשר לומר דלא שמיע להו ההוא ברייתא"; ור' עוד תירוצו הנוסף.

10. נכון: האם אוקימתת השי"ם (שבת קל"ז א') את דין התוספתא דוקא ב"מכשירי מילה ואליבא דר"א" הינה להלכה, אף שבוה נהפכת על פניה פשטותה של אותה תוספתא וסתמות סוגיית השי"ם — או שיש לכבר הסתמא על פני אותה אוקימתא. וכן (באותה סוגיא) מה דינו של ולד אשר חלה ומת, האם דינו שוה או שונה מ"פיהק ומת" אשר התפרש שם; ועוד.

דומה כי למכלול הספיקות הנ"ל יש לצרף תמיהה נוספת: הכיצד זה התעלמו בכל הסוגיות הדנות בדיני נפל, גדר "בן שמיני" וכיוצא ב – ככולם לא העירו ולא הזכירו מאומה אודות עניינה של יולדת למקוטעין, ובפרט "שיפורא גרים", אע"פ שנובעת מכך השלכה רבה לדינא דמנין חודשים.

למציאת פשר ופתרון למכלול רב זה של שאלות ותמיהות, התפצלו ה"ראשונים" לשיטות רבות ושונות¹¹ המפרשות באופנים שונים סוגיות אלה; וכן גם השתנו והתחלפו דעותיהם באשר לפסיקת הלכה בנדרון דגן. מחלוקת אלה מכברות ומלבנות את הגדרים והקריטריונים היסודיים הקובעים סיכויי חייו של כל ולד וולד, וממילא יחס ההלכה כלפיו בתחומים רבים. להלן תמצית הכללית והמקוצרת של שיטות "ראשונים" אלה, כפי שבארו מחלוקת תנאים זו.

ב. פירוט שיטות ה"ראשונים"

יש מן ה"ראשונים"¹² שסברו כי דבריו של רשב"ג מוסבים, הן על הנולדים לשמונה והן גם כלפי סתם ולדות הנולדים לתשעה. בתרווייהו שהות שלושים יום היא המכרעת: זה אשר התקיים שלושים יום, אף אם נולד רק לשמונה חודשים, הרי נחשב הוא כבן קיימא לכל דיניו והלכותיו. ואילו זה אשר לא התקיים שלושים יום, גם אם לידתו היתה לתשעה חודשי הריון, אינו מוגדר כבן קיימא. ולפי זה שיטתם של רבנן אשר חלקו עליו וקבעו שכן שמונה אינו מוגדר כבן קיימא, פירושו של דבר כי גם אם התקיים אותו ולד פרק זמן ארוך אחר לידתו, אין זה

11. ביטוי מה לקושי הגדול בהבחרת סוגיא עמומה זו לאשורה, ראה לשון התשב"ץ (חלק ג') סי' רמ"ב)...אלו הם דברים פשוטים יבינם כל מבין וגם כל תלמיד וכבודך נסתבך בזה, ובאו דבריך עמומים, ואלו אמרם אחד מתלמידיך הייתי גוער בו וכו'"; ואכן משם ואילך באה סידרת תשובות אשר מרבית עניינם בבירור וליבון הסוגיא – עיין שם סי' רנ"ז, ושוב שם סי' רפ"ה וסי' רפ"ו וכן סי' שכ"ז, כל זה להסרת אי הבנה בסוגיא עמומה זו, עיי"ש באורך (ור' גם בח"ב סי' ק"א-ק"ב). וע"ע בשו"ת "מנחת יצחק" ח"ד סי' קכ"ג סק"ב "כפי המבואר בדברי הש"ס ופוסקים שם, ישנם ד' מיני ולדות, ודאי כלו חדשיו, ודאי לא כלו חדשיו, ספק כלו חדשיו, וסתם ולדות. ובדאי כלו חדשיו כ"ע מודו דולד מעליא הוא, אפילו בכך יומו, ואפילו לא גמרו שערו וצפרניו... ובאחרניי איכא דעות וחילוקי דינים... ומחמת הסתירות שיש בדברי הש"ס הללו ובשאר מקומות הנ"ל, רבו השיטות ביישוב דבריהם, ומסקנתן להלכה למעשה". ור' עוד תשרי הרשב"א – להלן הערה 29.
12. שיטת ה"תוספות" כפי שפרטרה בכמה מקומות בהם שבו ושנו דבריהם (וראה שם ראיותיהם באורך): ע"י תוס' שבת קל"ו א' ד"ה "מימלה", תוס' יבמות פ' ב' ד"ה "כיון", תוס' נדה מ"ד ב' ד"ה "הא" (ושם פירושו "אם כן שמעינהו לרבנן דלאו בלי תלי אלא בחדשי ההריון"; אם הושלמו – הרי הוא בן קיימא, ואם לאו – אינו בן קיימא). וע"ע תוס' ישנים יבמות ל"ו ב' אות ב'. עו"ר ברין על הר"ף בסוגיא דשבת הנ"ל וברשב"א שבת קל"ה ב' ובתוספות הרא"ש (מהדר' לנגה) שבת קל"ו א'. ולהעיר כי בביאור הגר"א או"ח סי' של"א ס"ג, אחר שציין שיטת תוס', קבע "וכיכ כל הפוסקים"!

משנה הגדרתו והלכותיו — ולדינא אינו מוגדר כבן קיימא¹³. לעומת זאת בן ט' נחשב בן קיימא כבר מעת לידתו ואינו זקוק לא לשהות ולא ל"סימנים"; ולרבי "סימנים" יכריעו. ונמצא בזה רשב"ג מחמיר מרבנן ביחסו לבן ט' — שגם לגביו הצריך שהות ל' יום, ומיקל כלפיהם ביחסו לבן ח' — של' יום מועילים להפקיעו מגדר "נפל".

יש¹⁴ שהסכים בעיקרו של דבר לאותה שיטה, וגם הוא סבור כי אליבא דרשב"ג שהות שלושים יום תועיל גם עבור בן ח', ואילו לרבנן כל הנולד לשמונה ה"ה מוחזק כ"נפל". ואולם, כתוצאה מהערתו על התעלמות הש"ס ממחלוקתם המפורשת בתוספתא, מתוך כך יצא לחדש מחלוקת נוספת בין ת"ק ורשב"ג, בדינם של ספיקות; דהיינו אותם ולדות אשר איננו בקיאים ובטוחים באופן ודאי לכמה חודשי הריון נולדו, אם לשבעה אם לשמונה ואם לתשעה. כאלה קבעו רבנן, כי מאחר שאותו ولد אינו בן ח' ודאי, לפיכך "אינו נפל, לפי שרוב היולדות אינם מפילות", ובולד זה איננו בטוחים לחלוטין שיצא מכלל רוב זה¹⁵; לפיכך אינו נפל. ברם רשב"ג סבור כי גם במקרה שכזה אין הולד יכול לצאת מכלל ספק עד שישהה ל' יום.

יש¹⁶ שהסכים לנקודה זו האחרונה, וסבר גם הוא דלרבנן אזלינן לקולא בספיקות, ומאחר דרוב נשים ולד מעליא ילדן יש לחוש לחייו אפילו שלא שהה; ואילו לרשב"ג בעינן תמיד שהות שלושים יום, ועד אז אינו אלא ספק. אמנם בנוגע לבני ט', בזה חלק וסבר כי גם רשב"ג מודה במקרה זה שאינו צריך כל שהות, ומיד נחשב בן קיימא.

יש מן ה"ראשונים"¹⁷ שפירשו כי בנוגע לבן ט' וכן בנוגע לבן ח' כלל לא נחלקו ת"ק ורשב"ג. במקרים אלה תרווייהו סבירא להו דין אחד קבוע: הנולד

13. אמנם ביבמות פ' א' ציינו תוס' (ד"ה "והא") דאליבא דר' אבהו הרי כ' שנה מועילים גם לרבנן להפקיע מדין נפל; ונמצא כי גם אליבא דרבנן ישנה אפשרות קיום, אלא שאינה שכוחה. ור' כיו"ב הדגשת "ספר ההשלמה" (שבת קל"ה ב') דכ' שנה מפקיעים מנפל גם לרבנן, ולרשב"ג כבר ל' יום מספיקים (ולהלן מתבררת שיטתו).

14. המיוחס לריטב"א, שבת קל"ה ב'.

15. על הסיבה שדרך כלל אין חשים לרוב זה ולא מכריעים כל הולדות לחזקת חיים — ראה להלן בפרק אודות מידת שכוחתה הקבועה של תופעת הנפלים.

16. "ספר ההשלמה", שבת קל"ה ב'.

17. פירוש רש"י — כפי שהוא מובא ברמב"ן שבת קל"ה ב' (ואינו מצוי מפורש אצלנו). ועיין שם ברמב"ן אשר התקשה מאד בפירוש זה (מאחר שמהסוגיא ביבמות מוכח שנחלקו ת"ק ורשב"ג בגולד לשמונה: לת"ק הוא נפל, לרבי (בלשונו — ר' יוסי) "סימנים" קובעים, ולרשב"ג תוך ל' יום — ספק, ומכאן ואילך ודאי. ואילו לשיטה זו, בבן שמונה אין כל מחלוקת!). עם זאת ציין בהמשך דבריו, כי מצא סיעתא לשיטה זו בפירושו של הר"ר אברהם (בכ"מ — אפרים, עיי"ש במהדור' הר"מ הרש"ר בהערה 104) אלא שהוא הוסיף כי שלושים יום יועילו לרשב"ג גם כלפי בן ח', שיוכרע כבן שבעה שהשתהה — לחיים.

לתשעה מוגדר בן קיימא כבר מעת לידתו ואינו זקוק לא לשהות ולא ל"סימנים"; ולזה גם רשב"ג מודה. מאידך, הגולד לשמונה מוגדר כנפל ולא יועיל כלום להפקיעו מגדר זה, ואף דין זה מוסכם על הכל. לא נחלקו אלא באותו ולד אשר הוא "ספק בן שמונה ספק בן תשעה": רבנן מקילים וסבורים כי מאחר ולא מת מיד, הרי זה מוכיח שהוא בחזקת שכלו חודשיו והרי הוא כבן קיימא. לעומתם סבור רשב"ג כי צריכים להמתין שלושים יום בכדי להכריע באופן מוחלט גידרו ודיניו; ועד כלות פרק זמן זה — ספק הוא.

יש¹⁸ שאמנם הסכים לרישא, וסבר גם הוא שבנוגע לבן ט' ובן ח' לא נחלקו, והכל מודים בדינם: זה לחיים וזה לנפל, אלא שסייג הדברים דוקא לבן ח' ללא "סימנים", ברם אם מדובר בבן ח' אשר יש לו "סימנים", בזה נחלקו: לת"ק — "סימנים" אינם מהוים גורם כל-שהוא, אינם מעלים ואינם מורידים, ובן ח' אינו נחשב בן קיימא. לרבי¹⁹ "סימנים" קובעים ומכריעים, ולכך בן ח' אשר יש לו אותם "סימנים" הרי הם מורים על חיותו ויכולת קיומו, ומיד נחשב בן קיימא. דעת רשב"ג ממצעת בין השנים, והוא מצריך שלושים יום מלבד אותם "סימנים"; ורק בן ח' אשר נולד עם "סימנים" וגם שהה שלושים יום נחשב בן קיימא. והוא הדין בכל ולד ספק אשר לא ברור כי כלו חודשיו, תיאמר מחלוקת משולשת זו²⁰.

ג. מחלוקת רבי ורשב"ג, ודברי ר' אבהו

נוסף לכך נחלקו "ראשונים" גם בשאלת יסוד הנוגעת לעיקר מניינם של שיטות החולקים בזה: בעיקרו של דבר, האם בכלל חלוקים הם רשב"ג ורבי; אליבא דמי אמר ר' אבהו דבריו בענין "עשרים שנה" — אליבא דרבי, אליבא דרשב"ג, או אולי אליבא דת"ק; ובעיקר — על מה מוסבים דבריו!

18. שם, בשיטת הרמב"ן עצמו (ועי' "תוספתא כפשוטה" — ארוך — עמ' 248 הערה 21) ור' גם ב"חידושי הר"ן", שבת שם.

19. הם שם גרסו "ר' יוסי" — ור' לעיל הערה 3.

20. לפיכך סיים הר"ן וסיכם דרשב"ג לקולא בבן ח', מאחר שר' יום ו"סימנים" מועילים להפקיע מנפל. לעומת זאת קבע שרשב"ג לחומרא בכל הנוגע ל"ספיקות". כלומר: רק בבן ח' וראי קבעו רבנן שאינו בן קיימא, אך בזה שהוא ספק יחושו לחייו כבר מעת לידתו אף שאין לו "סימנים", דלגבי רבנן אין כל משמעות לא ל"סימנים" ולא ליל' יום. ואילו לרשב"ג גם במקרי ספק — שהות שלושים יום מכרעת "וכל שלא שהה הוי ספיקא"; ונמצא כי במקרי "ספיקות" דוקא רשב"ג לחומרא.

כפועל יוצא משתמע מכך כי מחלוקתם המשולשת של ת"ק רבי ורשב"ג, מובעת בכפילא ובאופן שונה בשני תחומים: בבן ח' עם "סימנים" (ת"ק — נפל, רבי — "סימנים" מכריעים, רשב"ג — "סימנים" ר'ל' יום) ובי"ספיקות" (ת"ק — חשים לחייו, ורבי ורשב"ג כנ"ל). דבר שכזה מצוי גם ב"ראשונים" נוספים, עיי"ש — וכפי שכבר נזכר מהמיוחד לר"טב"א וס' ההשלמה. (ור' "תוספות חד מקמאי" ימות פ' ב' — בביאורו הראשון — אשר אמנם הלך בדרך שונה, אך קבע תחילה "דשלש מחלוקות כדבר" ולכסוף הוסיף "ורשב"ג ורבנן בתרתי פליגי" — ואף זה מתקן לכיוון דומה).

יש מן ה"ראשונים"²¹ אשר קיבץ ארבע אפשרויות לביאור מחלוקתם. אפשרות ראשונה²²: רבי ורשב"ג אכן חלוקים הם זה עם זה, ודברי ר' אבהו על שיטת רבי הם מוסבים. לפיכך מחלוקתם מתמצית בכך שלת"ק בן ח' אינו מוגדר כחי, וגם "סימנים" אינם מועילים לשינוי הגדרתו. לרבי "סימנים" אמנם מועילים לו לבן ח', אך יחד עם זאת "אין עושין מעשה להחזיקו כבן קיימא ודאי עד שיהא בן כ'". כלומר: "סימנים" מועילים לחוש לחייו בגדר שמא וספק — למולו, להצילו בשבת וכיו"ב; אך מוחזקות גמורה בבן קיימא עדיין אין לו, עד שיהא בן כ' (ונפ"מ לייבום, רציחה ועוד). בכך בא לידי ביטוי הלכתי שילובם של דברי ר' אבהו עם שיטת רבי. רשב"ג חולק על כולם, וסבר ששהות שלושים יום היא הקובעת לבדה. אמנם הוסיפו ונחלקו ת"ק ורשב"ג גם בולדות שהינם ספק בני שבעה ספק בני שמונה חודשי הריון; לפי ת"ק "הולכין אחר רוב נשים דילדן ולד של קיימא", ולרשב"ג — הינם בגדר ספק עד שישוהו.

באפשרות שניה שולבו דברי ר' אבהו דוקא עם שיטת רשב"ג, בפיצול דבריו לשתיים: בולד אשר אינו אלא ספק בן ח' סבור רשב"ג של' יום הם הקובעים; עד שלא שהה — ספק, ומששהה שלושים יום שב והוגדר כודאי בן קיימא. ברם בולד אשר הינו ודאי בן ח', ואין ספק כי לשמונה חודשי הריון נולד, בזה — קודם ששהה שלושים יום אינו ספק אלא ודאי נפל, ומששהה אותם שלושים יום אזי מאותה ודאות נפל אמנם יצא אך לכלל ודאות בן קיימא אינו מגיע עד שיהיה בן עשרים שנה. זהו שילובם של דברי ר' אבהו בשיטת רשב"ג, כלפי ולד שהינו ודאי בן ח': קביעתו כספק בין אותם שלושים יום ברישא ל"כ שנה בסיפא. ונמצאת לשיטה זו²³ הבחנה הדרגתית בתועלת שהות שלושים היום — "הקפצת" דרגה אחת ולא שתיים; מספק נפל לודאי בן קיימא, ומודאי נפל לספק בן קיימא, אך לא מודאי נפל לודאי בן קיימא — הנקבע רק במלאת לו עשרים שנה.

אפשרות נוספת צויינה משמו של "הר" שמואל ב"ר דוד", ולפיה רבי ורשב"ג כלל אינם חלוקים זה עם זה, ואף ת"ק מודה לעניינם של "סימנים"! ולפירוש

21. "תוספות חד מקמאי", יבמות פ' ב' — על הדין.

22. וראה עוד כהסבר זה ב"פיסקי הרי"ד", שם.

23. בדומה לשיטה זו ראה ב"בית הבחירה" למאירי, יבמות פ' ב'; אחר שהסתפק והתחבט בביאור המחלוקת, סיכם שיטת רשב"ג באופן מודרג — "דרגי דרגי קתני". כלומר, שהות ל' יום מועילה להעלות דרגה אחת "יצא לו מכלל מה שהוא לגדול ממנו". לכן אם היה ספק בן שמונה ספק בן תשעה והוגדר בלידתו כספק נפל, תועיל לו שהות שלושים יום לקביעתו כבן קיימא. ברם אם המדובר בבן שמונה ודאי המוחזק בלידתו כנפל גמור, כאן אותה שהות תועיל להופכו לספק; שרק דרגה אחת היא מעלה (מודאי נפל — לספק) ולא שתיים (מודאי נפל — לודאי בן קיימא). ספק זה יוכרע רק בהיותו בן עשרים שנה, כדברי ר' אבהו. בביאור זה יישב המאירי קושיות רבות, עיי"ש, וחתם דבריו כי אמנם "הרבה חולקים עליו עמו בקצת הדברים — אך מה שכתבתי נראה לי ברור, והסוגיות מתישבות עליו יפה על אופניהן". אמנם הבדל אחד יש בין פירושו למובא כאן, שהוא איחד דעת רבי עם דעת רשב"ג, כמובא להלן.

זה נחלקו רבי ות"ק בשאלה אם "סימנים" קובעים ומכריעים לחלוטין (רבי) או שתועלתם מתמצית רק ביצירת ספק, הכללתו של הולד בספק בן קיימא, אך לא לקביעתו הודאית כחזקת חיים (ת"ק); חזקה גמורה וודאית זו תיקבע רק ב"כ שנה.

בפרשנות זו מתחדשים שלושה יסודות חשובים:

- א. דברי ר' אבהו מכוונים כלפי שיטת ת"ק.
- ב. "סימנים" שייכים במהותם גם אליבא דת"ק²⁴, ומועילים לכהפ"ח ליצירת ספק.
- ג. דעות רבי ורשב"ג מאוחדות לשיטה אחת; ואכן להערה זו, האחרונה, הסכימו כמה וכמה "ראשונים"²⁵.

24. וראה עוד להלן בפירוש הרשב"א (סביב הערה 28). ואכן עיין במדרש במדבר"ר פרשה ד' פ"ט ג' — שם הוגדר בן ח' אליבא דת"ק "כל שאין צפרניו ושערו גמורים", וכן הובא במדרש תנחומא במדבר (מהדר"ר"ש באבער) פ"ט כ"א (רגיל — י"ח) עיי"ש; ונמצא מפורש בזה ש"סימנים" מגדירים ומועילים לקבוע חיותו גם אליבא דת"ק! ושונה היא הגדרה זו שבמדרשים באופן מהותי וניכר מההגדרה הנשמעת בתוספתא ובש"ס אליבא דת"ק, לפיה אין לת"ק כל שייכות ל"סימנים". ור' לעיל הערה 2.

25. ראה ריטב"א יבמות שם, דרשב"ג מודה לרבי ושהייה מועילה וכן גם "סימנים", וחלוקים רשב"ג ורבנן בתרווייהו (אמנם ציין ל"מ החולקים). וכן ראה ב"בעל המאור" ליבמות פרק ח' (כ"ה א' בדפי הרי"ף) שאיחד רבי ורשב"ג. ועי' בנמו"י (על הרי"ף, שם) שציין שיטת המאחדים (ריטב"א בשם הרמב"ן) והן "סימנים" הן ל' יום, בכ"א סגי; אמנם ציין כי י"מ דרשב"ג בעי תרתי ופליג ארבי אשר הסתפק ב"סימנים", ורק בבן ט' שכלו חרדשו לכרוע סגי בחד — או שהייה או "סימנים". ועייה"ט בביאור הגר"א לשו"ע אהע"ז סי' קנ"ו ס"ק ט"ז שהעיר עליו דלא דק, ותלה בו ט"ס!

(ור' מש"כ בזה בס' "בית מאיר" אבהע"ז שם ריש ס"ד, וכן ר' מש"כ בשו"ת "בית אפרים" מהדורת ח"ב סי' ה' ד"ה "והנה בענין הוולד, וכן עי' גם בשו"ת "מלבושי יו"ט" סי' כ"ד — לגרוס רמב"ם ולא רמב"ן).

עו"ר כפי' רבינו אברהם מן ההר ליבמות שם, שגם מסקנתו היא דרבי ורשב"ג לא פליגי אהרדי, רק הוסיפו וע"ז (אמנם תחילה סבר דג' מחלוקות בדבר: לת"ק בן ח' אינו חי כלל; לרבי — "סימנים", ורבי אבהו אליביה, דאינו ודאי עד כ' שנה; ולרשב"ג ל' יום. וכאן חידש דגם רשב"ג מודה לרבי בנוגע לדין טלטול ומילה תוך ל' עם "סימנים", מאחר שתוך ל' הינו ספק ולכן גם יתאלכו עליו יום א' — שהוא דאורייתא! ברם, כאמור, מסקנתו מאחדת את דעות רשב"ג ורבי; עיי"ש באורך, וכן בחידושי לרף ל"ו ב.). ולהעיר כי גם ב"ספר ההשלמה" (שבת קל"ה ב') לא הזכיר דברי רבי, ושמה גם הוא סבר לאחדו עם רשב"ג.

וכן האריך לכתוב ישיש יבמות פרק ח' סי' כ"ט. וראה עוד בשו"ת מהר"י מינץ סי' ו' המכריע דסימני שערות וצפרנים לבדם אינם מספיקים, מאחר ו"באילו סימנים לא מוכח דבן קיימא הוא, שהרי כל הולדות הנולדים אפילו בסוף תשיעי ונגמרו כל צורתם בשערות ובצפרונים אלו, מחייקי אותם בנפלים עד ל' יום כרבן שמעון בן גמליאל וכו'; ומכאן ששהות ל' יום היא ההכרעה המרכזית.

ועי' בשו"ת "מנחת יצחק" ח"ד סי' קכ"ג סק"ג אשר סבור דגם שיטת התוס' היא לאחד דעות רבי ורשב"ג, ולומר דשניהם בעינן, הן ל' יום והן "סימנים". ועיי"ש בדיונו סביב הנמו"י, ולפי"ז י"ל דכלל לא פליגי רבי ורשב"ג לא לחומרא ולא לקולא, ושהייה או

אפשרות אחרונה הובאה משמם של י"מ "וכן פי' הרב א"ב ב"ד ז"ל", ולפירוש זה דבריו של ר' אבהו אינם נוגעים לקביעת חזקת בן קיימא אלא רק בנוגע לקביעת סימני קטנות וגדלות. כלומר, בדומה לסימניהם של סריס ואיילונית אשר עניינם אינו בכדי לקבוע אפשרות חיותם — שאינה מסופקת כלל — אלא רק לקביעת מועד החשבתם כ"גדולים" לדינא, כך באופן דומה אמר ר' אבהו שבן ח' לא יוגדר כ"גדול" אלא רק מבין עשרים. "כי העשרים שלו כ"ג של שאר תינוקות, ולפני כ' שלו כלפני זמן של שאר תינוקות מפני דקותו וחולשתו"; ומה שולד רגיל נקבע כ"גדול" כ"ג שנה וכ' שערות, ולד זה נקבע רק כעבור עשרים שנה בלבד. לענין זה הוסברו דבריו של ר' אבהו, ברם בנוגע לקביעת חיותו אין כל ענין בהמתנה לגיל עשרים — מה שהוא דבר מוקשה מסברה²⁶ — וכבר קודם לכן

"סימנים" לבדם כבר מספיקים. (עו"ר שם ספיקו בהבנת הרמב"ן והריטב"א, והנפ"מ בין ביאורם לריב"ש בנוגע לשיטות רשב"ג ורבנן). וכבר קדמו בביאור התוס', בשו"ת חת"ס אהע"ז ח"ב סי' ס"ט (ד"ה "אך מ"ש מעלתך") שהרגיש "דפשיטא להו דרבי ורשב"ג אהדדי אתמר, דבעי' גמרו וגם שיהי' שלשים יום ואפי' בסתם ולד וכר", ובוה יישב שם תמיהת הב"י על הטור, והביא לזה ראייה — עיי"ש. (ור' ביאורו לשורש פלוגתת רבי ורבנן אם חשש שיהי' נחשב חשש קרוב או חשש רחוק; וכמו"כ תמיהתו על הגאון "עצי ארזים") ור' שם גם ד"ה "נחזור להנ"ל דיש הכרח לשיטת תוס' דרבי ורשב"ג אהדדי אתמר"; אמנם ציין דעת הרבה "ראשונים" לחלוק על כך. (וע"ע שם סי' ע', ובשו"ת רעק"א סי' צ"ח — שדן בתשובתו — ושם פקפק בצורך בשניהם, גם "סימנים" וגם שהיה כלפי סתם ולדות, דאין הכרח להשוות דיניהם לבני ח', עיי"ש באורך; וע"ע בס' "ישועות יעקב" אבהע"ז סי' קנ"ו (פי' הארוך) סק"ב, ובשו"ת "מלבושי יו"ט" סי' כ"ד).

ולהעיר סיעו לשיטה זו המאחדת דעות רבי ורשב"ג — מהירושלמי יבמות פי"א ה"ז שם הובא ש"סימנים" קובעים, על אף שפסקו הלכה כרשב"ג! ומשמע ש"סימנים" מישך שייכי גם אליבא דרשב"ג.

26. ראה תמיהתו החריפה של הריטב"א (יבמות פ' ב') המקשה על רש"י — אשר סבר דלר' אבהו עד שנתו העשרים נותר ולד זה כספק נפל — "האיך אפשר לומר כן שיהא גבור ואיש מלחמה ועושה עסקיו בשוק ונדרן אותו בספק נפל"; כלומר, יוצר מצב תמוה של אדם בריא ורגיל לכל דבר אשר למעשה אין להבחין בינו לבין זולתו, ועם זאת הגדרתו והלכותיו כנפל: וכיו"ב ר' לשון הרשב"א, שם (והוא חילק בין ולד שהוא ודאי בן ח' לבין זה שהוא רק ספק בן ח' ספק בן ט', עיי"ש). ולשונו של התשב"ץ (ח"ג סי' רנ"ז) בוטה עוד יותר: "דבר תימה הוא שיכנס לחופה עם אשתו — ולא יתאבלו עליו קרוביו! ולכן נטה גם הוא לפירושם של ה"ראשונים" המסבירים דברי ר' אבהו בנוגע לקביעת גדלותו אליבא דהלכתא, ות"ל-א.

ועי' בשו"ת "שבט הלוי" ח"ג יו"ד סי' קמ"א סק"א שהאר"ך לדון בסברה זו, ומבאר שבאמת גם רש"י לא נקט בלשונו אלא לדבותא ולא לעיקר הדין; ופשוט — אפילו לשיטתו — שהמתהלך ומתפתח ומוליד ומזקין ה"ה אדם שלם לכל דבריו.

וראה מש"כ כבר בשו"ת "בית אפרים" מהדו"ת ח"ב סי' ה' ד"ה "ועתה נבא" בביאור הענין: "...דטעמא דר"א, דלענין יבום הקפידה התורה שיהי' בר קיימא בחיים טבעיים כצבא לאנוש עלי ארץ, וכל שאינו עתיד להתקיים כך, אף שיש בו חיות והוא חי כמה שני, כיון שא"א שיגיע לחיות כ' שנה אין זה חיים טבעיים, והוא כמו חיי שעה, ואין זה בן קיימא לפטור מן הייבום, ולכן בכ' שנה תליא מילתא וכר".

נקבע לחיים²⁷. אף להערה זו הסכימו הרבה מן ה"ראשונים"²⁸, ולדידם דברי ר' אבהו אינם קובעים מאומה בקשר לקביעת סיכויי חיים.

ד. שיטות נוספות

עוד יש²⁹ שכתב כי מחלוקתם מוסבת בעיקרה על בן שמונה ודאי, ולגביו אמרו חכמים שמחוסר סיכויי חיים הוא הגם שיש לו "סימנים", ורבי חלק והסתפק

מעתה מחברר שדוקא לענין יבום ישנה קפידא והחמרה יתירה בהגדרת חיותו, ולא יתכן להקשות מההגדרה בהלכה זו למקומות אחרים. ואכן הבחין שם בין דיני יבום ובין טלטול בשבת, שבנוגע לטלטול גם ר"א יודה דשרי עוד קודם מלאות לו כ' שנה "דמ"מ חיותא אית ליה ולא שייך לומר הרי הוא כאבן וכו'" (אמנם בהמשך הדברים פסק בכך).
ועדיין יש להסתפק באיזה גיל ובאיזה שלב יופקע ולד זה לחלוטין מהגדרת נפל, לשיטת "ראשונים" אלה. ועי' בכיאוור הגר"א או"ח סי' של"א ס"ג אשר כתב "ואינו ידוע זמנו לרבי שיצא מחזקת ספק"; והרי זה כיוצא בספק זה שאינו מוכרע. ובאמת העיר בשו"ת "אמרי יושר" ח"א סי' קע"ז סק"ב "אולי סגי לדידהו ב"י שנים, ואין אתנו יודע עד מה" ! ברם ר' שו"ת "קנין תורה" ח"ג סי' מ"ב סק"ה, אשר תמה מאד על קביעת שיעור זה של "שנים אף שלא נזכר כלל בשום מקום!

ברם נראה להביא סמך לקביעת שיעור הקודם לכ' שנה, עפ"י סברא המצויה בשו"ת מהרי"ק סו"ס ק"ג. שם, אחר שביאר דאין הלכה כר' אבהו, כתב: "ומכל מקום אין לבטל דברי רבי אבהו מכל וכל... אלא אית לן למימר דבבן שנים עשר חדש סגי להחזיק בכר קיימא או איזה שצור אחר, אבל לא יצטרך להמתין עד עשרים שנה וכו'". אם כן גם הוא קובע שיעור חדש אשר לא נזכר ולא נתפרש, ולא אמרו אלא מסברא דנפשיה! ועי' בשו"ת "חלקת יעקב" ח"ג סי' ק"ט סק"ד, הכותב — עפ"י זה — כי "אפשר דזה תלוי בראות האדם כשראו אותו בריא וחלים כשאר הבריאים והשלמים" ! וא"כ לפי"ז נמסר הדבר להכרעת סברא אנושית.

זוהי שיטתם של הר"ח והראב"ד, ור' רמב"ן, רשב"א וריטב"א יבמות פ' ובמאירי ותוס' הרא"ש שם, ועי' בנמו"י על הרי"ף שם; ועי' כיו"ב ב"פ' רבינו אברהם מן ההר" שם (עמ' קפ"ה). ור' גם "בעל המאור" יבמות פרק ח' (כ"ה א' בדפי הרי"ף), הסבור שדברי ר' אבהו אינם מוסבים לענין נפלים אלא רק כסימני סירוס, עיי"ש (ור' בשו"ת "קנין תורה" ח"ג סי' מ"ב סוף סק"ה שטרח לבאר לשון הש"ס עפ"י שיטה זו). ברם ר' ברמב"ן ב"מלחמות" שם, אשר חלק וקבע כי "אין הפיל הגדול הזה יכול ליכנס בנקב של מחט סדקית הזאת"; ואף "תוס' חד מקמאי" הנז' דחה פירוש זה והעדיף הפירושים הקודמים. ולהעיר כי בס' "בית מאיר" אה"ע סי' קנ"ו ס"ד, צירף לאותה שיטת "ראשונים" גם דעתו של הרי"ף, עיי"ש; וכבר קדמו לכתוב זאת מפורשות הרשב"א יבמות שם; וראה "קרבן תנאל" על הרא"ש שבת פ"ט סי' ז' סק"ג ודיינו סביב נושא זה, ואכן מסקנתו לסמוך בזה על הרשב"א ולומר דהרי"ף כשיטת הר"ח וה"ראשונים" הנ"ל; ור' גם פ"י של הק"נ ליבמות פרק שמיני סי' ו' אות ק'.

רשב"א יבמות פ' ב' (ור' שם ביאורו לפלוגתת ה"ראשונים" בפירוש דברי ר' אבהו). ועי' בשו"ת הריב"ש סי' תמ"ו — ובמפורש ציין שנסמך על הרשב"א, עיי"ש — וכן ר' בשו"ת הריב"ש החדשות סי' ו' בענין הא' והב'. (ולהעיר — בנוגע לשיטת הרשב"א — לעיין בשו"ת הרשב"א ח"א סו"ס אלף כ"ד: "ומה ששאלת בענין בן שמונה וגמרו סימניו ובסתם תינוקות ולא גמרו או אפילו גמרו ולא שהו, באמת יש הפרש בין הלשונו, אלא שאתה רואה שהרב"ש עתיקים ותלויים כאשלי רב"ש בפירוש השמועות שבפרק החולץ ושברק הערל ושברק מילה, ומה שכתבתי בפרק הערל לפי אותו פ"י פסקתי כן וכמו שכתבתי כאן מפורש. ועוד יש לי ענין נוסף בשבת פרק מילה; ומי שצריך למעשה יברור לעצמו"!).

בקביעתם של "סימנים". ואולם בכל הנוגע ל"ספיקות" גם חכמים מודים ש"סימנים" יועילו להחזיקו כבן קיימא "כיון דרוב נשים ולד מעליא ילדן"³⁰; ומה שאמרו בתוספתא כי "ספק בן שבעה ספק בן שמונה אין דוחין עליו את השבת" בהכרח מדובר דוקא בולדות חסרי "סימנים", שהרי — כאמור — ולדות ספק עם "סימנים" בני קיימא הם! בנוגע לולדות אלה החמיר רשב"ג והזיקק שלושים יום, וכל שלא שהה — נפל הוא. היוצא מפירוש זה הוא זיקה יתירה בין רבי ות"ק לעומת רבי ורשב"ג; דלת"ק יש שייכות ותועלת מן ה"סימנים" — לכהפ"ח בנוגע לסתם תינוקות מסופקים — ואילו לרשב"ג אין כל משמעות ל"סימנים" ורק שהות שלושים יום היא המכרעת וקובעת חיותו³¹.

ועוד האריכו "ראשונים"³², ו"אחרונים"³³ לדון בסוגיות אלה לפרטיהן, בכדי לברר וללבן מחלוקת תנאים זו על בוריה, בירור שיטות ובירור הלכה.

30. ואולם יש להתחשב ברוב זה אך ורק אם ישנם גם "סימנים" באותו ולד, וזאת מאחר ואם לא נגמרו "סימנים" אלה "הא איתרע ליה רובא, דהא רוב היולדות ולד מעליא בסמינן גמורין יולדות אותן" — שו"ת הריב"ש הנ"ל; והעדר אותם "סימנים" מוכיח היות מקרה זה יוצא מכלל הרוב.

31. אמנם היה לו להרשב"א ספק בנקודה זו, שמא רק צירופם של שלושים יום יחד עם "סימנים" בכוחם להפקיעו לבן ח' מהגדרת נפל אליבא דרשב"ג, ובנוגע לזה אמרו דרבי ורשב"ג בחדא שיטתא קיימי; אך למסקנא נטה לומר דאליבא דרשב"ג שהות ל' יום לבדה מספקת, אף בלא "סימנים". לפיכך נמצאו בזה שלוש שיטות — מאחר ורבי ורשב"ג אינם מודים זה לזה — וזהו השינוי המהותי משיטתו לשיטת ר' שמואל ב"ר דוד הנ"ל. וכן הדגיש הריב"ש הנז' קיומן של שלוש שיטות אלה. ברם הוא חלק וסבר דאכן רק צירופם של שלושים יום עם "סימנים" מעיל להפקעה מנפל "אבל בלא גמרו ודאי נפל הוא אפילו לרשב"ג, דאי לא תימא הכי לא מצינו נפל ודאי אליבא דרשב"ג"; עוד ציין כי "סימנים" בלא שהייה יוצרים ספק, ויהיה בזה הבדל בין בן ח' ודאי לספק בן ח', עיי"ש.

32. על שיטת הרמב"ם ראה להלן. וראה בשו"ת הרא"ש כלל נ"ב ס"ג ד' המקבל הכרעת שלושים יום (ור' שם בנוגע לעדות לבירור הענין). ור' עוד בתשב"ץ ח"ג סי' רמ"ב (המחלק גם הוא בין דאורייתא לדרכנן; ציין המאחדים דיעות רבי ורשב"ג — אך חלק וסבר דג' שיטות הם, ולרשב"ג שלושים יום מספיקים אף ללא "סימנים"; אלא שהעיר דבכ"ז רבי ורשב"ג שוים לשיטה אחת בנוגע לאפשרות "אישתהי", ולפיכך ישנו בן ח' שחיה מאחר שצירתו לשבעה) וכן ר' שם סי' רנ"ז — ואף שם שב וציין הסתמכותו על ביאור הרשב"א ופסקיו, בייחוד אחר ש"בגליל קטלונאי מתנהגים ע"פ הוראותיו" אמנם "בגלילות ספרד יש להחמיר וכו". עזיר שם סי' רפ"ה-רפ"ו (ובח"ב סי' ק"א-ק"ב). וראה גם תשו' בנו הרשב"ש, אשר בסי' תקי"ג ("הטעם השני") האריך לברר שיטות ה"ראשונים" בסוגיא זו — דעות הר"ף והר"ח הרמב"ן ורש"י, ובפרט דעות הרמב"ם והרשב"א, עליו סמך דבריו — ודן לומר כי שלוש מחלוקות בדבר אם כי גם רבי וגם רשב"ג הסכימו ל"אישתהי", והאריך לדרן בדבר. וע"ע שם בסי' תקכ"ג בנוגע לשילוב "סימנים" ושלושים יום.

33. ראה ביאור הגרי"א לשו"ע או"ח סי' שלא"א סי"ג, שם האריך לדרן בביאור שיטות ה"ראשונים" שעסקו בזה (תוס', רמב"ן ורמב"ם וכן הריב"ש) ובביאור דעות התנאים, מחלוקתם והגדרותיהם; וע"ע בביאורו לאהע"ז סי' קנ"ו ס"ד. ועיין בחזו"א יו"ד סי' קנ"ה (אהע"ז סי' קט"ו) אשר האריך גם הוא לדרן בדבר; ושם חידש דבאמת שהות שלושים יום עשויה להועיל

ה. מהותם של "סימנים"

מאחר וכך הדבר, ורואים אנו שאותם "סימנים" השייכים בעיקרם לשיטת רבי עשויים גם להשתייך ולהשפיע על שיטות ת"ק ורשב"ג, מן הראוי לברר, ללבן ולזהות אותם "סימנים".

כאמור, מאוחדים הם הן³⁴ התוספתא והן הסוגיא הנ"ל דיכמות, לציין שני סימנים כקובעים ומגדירים מצב הולד אליבא דרבי (לכהפ"ח): שיער וצפרניים, ונמצא כי תינוק הנולד ובשעת לידתו מצב שערו וצפרניו תקין כרגיל וכמקובל, הרי זה מברר מצבו הבריאותי התקין של ולד זה, והרי אלו סימנים חיצוניים המעידים על "השלמת" הולד מכל בחינות התיפקוד³⁵. מאידך, אם שני סימנים אלה אינם תקינים ועדיין "לא נגמרה הוית שערו והוית צפרניו, אלא שנולד ושערו לקוי ואין צפרניו שלימין כברייתן"³⁶ הרי בכוחה של תופעה זו לברר כי בשילותו

אף לשיטת ת"ק! אלא שהם סבורים כי שהות שכזו אינה אלא אחינת "מעשה ניסים" אשר אין לחוש לה מלכתחילה, מאחר שאינה מצויה ושכיחה כל עיקר. ולעומת זאת רשב"ג סבור כי אין זה "מעשה ניסים" אלא גילוי מילתא על קיומו של ולד זה והפקעתו מנפלים. ונמצא כי אליבא דרבנן ולד זה שנולד לשמונה — נפל היה, ובאופן ניסי שהה שלושים יום ויצא ממות לחיים; ולרשב"ג שהות זו בירדה למפרע כי מעיקרא לא היה ולד זה נפל (וראה סיוע להגדרות אלה בשו"ת "בית אפרים" מהדו"ת ח"ב סי' ה' ד"ה "ואחרי הודיע"). עו"ד שם ביאורו והגדרתו בדינם של ספיקות אשר אין ידוע חודשם בוודאות; דין "סימנים" לרשב"ג; ביאור שיטת הרמב"ם; ביאור שיטת ה"ראשונים" הנ"ל המסיכים דברי ר' אבהו לענין קביעת גדלות; ועוד.

עו"ד בס' "בית מאיר" אהע"ז סי' קנ"ו ס"ד מש"כ בביאור מחלו' תנאים זו וכיאור שיטת ה"ראשונים" (בעיקר בנוגע לחליצה וייבום); וע"ע בשו"ת "תורת חסד" (לובלין) א"ח סי' י"ב שהאר"ך בביאור הסוגיא ובעניינם של ספיקות ודאיים, וכפרט התייחס לשיטת הר"ף בנוגע למילה בשבת, עיי"ש; ור' עוד בס' "חבלים בנעמים" בחלק השו"ת סי' ד' שפ"ל לבאר דעת רשב"ג המצריך ל' יום על אף שרוב ולדות הם בני קיימא, ורוב דאדרייתא — ושם בנוגע למילה בשבת ולפדיוה"ב; וכן ראה בשו"ת "בית שלמה" אהע"ז סי' ר' באורך. וכן האריך לדרן בזה בשו"ת "בית אפרים" מהדו"ת הנו' מד"ה "וזהנה בענין הולד וכו', וראה גם בשו"ת "גליא מסכת" אהע"ז סי' י"ג ובשו"ת "משכנות יעקב" אהע"ז סי' מ"ג, עיי"ש. עו"ד "הדרום" חוב' ב' (ניסן תשי"ז) עמ' 25-27, לפ"ל בביאור מחלו' רבנן ורשב"ג בתוספתא בשיטות תוס' והרמב"ם; ור' גם "תוספתא כפשוטה" (ארוך) עמ' 9-248, ועוד.

34. תוספתא הנו' בריש פיס' א' וסוגי' דיכמות פ' ב' הנ"ל. וכן ראה במדרש במדבר פ"ד ג'.
35. דוגמא לפסיקת הלכה למעשה עפ"י "סימנים" אלה, ראה תשובת הרשב"א (ח"א סו"ס תתקע"ו) "...גמדו סימניו שעריו וצפרניו, שסימנין אלו מוכיחין שהוא בן קיימא ועליהם אנו סומכין... וכבר עשו מעשה אצלנו בזמן חכמים שהיו בדור על פי גמר סימנים". וראה בהערות להלן מחשבות הרשב"ץ.

36. לשונו של רבנו אברהם מן ההר בפירושו לסוגיא דיכמות פ' ב'. ור' שו"ת הרשב"ש סי' תקי"ג ד"ה "והטעם השני" שביאר כי "אם נולד ושערו לקוי ואין צפרניו שלמים כברייתן הרי זה כבן ח' ודאי שלא היה ראוי לילד אלא בתשעה ויצא קודם שיגמר, לפיכך הוא חשוב כאבן וכו'"; והרי זו דוגמת לשון הרמב"ם (הל' מילה פ"א הי"ג) "...אבל אם נולד ושערו לקוי ואין צפרניו שלימין כברייתן הרי זה בן שמונה ודאי, שלא היה ראוי להולד אלא בתשעה

ההשלמתו של הולד טרם נסתיימה; הגם ששאר האיברים תקינים³⁷. אמנם ישנו מקור אחד — יחיד וחריג — המוסיף ומצרף לשניים אלה סימן נוסף: שפתיים. וכך אמרו במדרש תנחומא³⁸: "ואיזהו בן שמונה, כל שאין שערו וצפרניו ושפתיו נגמרין"; ושלוש אלה הם הסימנים המבררים מצב הולד. ואולם

ויצא קודם שיגמר, ולפיכך הוא חשוב כאבן וכי"; ור' עוד כד"ב לשון הטור יו"ד סי' רס"ו. בכך באה לביטוי הדגשתם כי העדרם של אותם "סימנים" מורה על חוסר בשילות והשלמה, ומתברר למפרע כי ולד זה הוא מן הנוצרים לתשעה שהוקדמה לידתם (ולא מן הנוצרים לשבעה) כמתבאר להלן בפרק בביאור פישרה של שיטת חז"ל.

37. עם זאת יש להעיר לביאורו של הכס"מ (הל' מילה פ"א סוף הי"ד) בשיטת המ"מ (הל' יבום) בדעת רמב"ם, שגם איברים שלמים לבדם כבר מספיקים אף כשחסרים סימני שיער וצפרניים. לפיכך "בגולד בחודש השביעי אפילו לא גמרו שערו וצפרניו, אם אבריו שלמים היה ולד קיימא" ! אמנם כבר הכס"מ עצמו ציין הקושי היסודי בחידוש זה: "מהיכן הוציא מה שכתב אם גולד שלם, כלומר באבריו" והלוא סוגיות ערוכות בש"ס מורות ש"סימנים" ייחודיים מכריעים, ולא "איברים" שתמא! וראה עוד מש"כ הרי"ק הנ"ל בכ"י יו"ד סי' רס"ו (ד"ה "לשון הרמב"ם") כדבריו בכס"מ, כלומר שמדובר בשלם באבריו, ושערו וצפרניו לא נגמרו. וראה שם בכ"ח מה שהעיר עליו בפרשנות הטור ובפרשנות הרמב"ם וע"ע "דרישה" שם סק"ד.

אמנם ראה להלן (בפרק יסודות פסיקת ההלכה, הערה 56 להלן ע' 282) שם הבאנו מדברי "מרכבת המשנה" (הל' מילה פ"א הי"ג) וכן "שיירי קרבן" (ירושלמי יבמות — ס"ה ע"א) אשר מכלל דבריהם מתברר שהוספת קריטריון מיוחד זה מתאפשרת לאור הצבתו בהכרעת ספק אשר בגמ' עצמה כלל לא נזכר. ספק זה עניינו סובב חלוקה בין שני סוגי "בני שבעה": כאלה שאכן נוצרו לשבעה, וכאלה שנוצרו לתשעה והוקדמו; ושניהם מן הנוולדים לשבעה הם. להכרעת ספק זה — לאיזה מהם לשייך הולד — כאן היא מקום לומר הכרעת קריטריונים אלה, בין אם "שלימות אברים" ובין אם "סימנים לקיים"; עיי"ש. בין כך ובין כך מצטרף בכך קריטריון נוסף המיוחד ע"י "אחרונים" הגם שבש"ס עצמו לא נזכר! (ור' עוד להלן בפרק "פשר שיטת חז"ל", הערה 39, להלן עמ' 312).

אלא שיתכן כי יהיה בדברים אלה לסייע מה שאמר לי מר"ר רה"י הגר"ש ישראלי שליט"א בנוגע להגדרת אותם "סימנים", לשלול מהם יכולת הכרעה, קביעה והגדרה; דאינם אלא סימני חיות בעלמא. ולכן סבר דאם ימצא ולד הזקוק לטיפול ע"מ להחיותו, הרי כלפי ידיה העובדה שיש לו "סימנים" לא תשנה ולא תועיל מאומה, שהטיפול עצמו מורה שעדיין אינו בן חיים! (גם מהראש"ל צ"ח הגר"מ אליהו שליט"א שמעתי — בנוגע לפדיה"ב — דהנולד לשבעה חזק ואינקובטור אינו מכלל הני "בני שבעה" שנוכרו בש"ס, הא ראה שזקוק הוא לטיפול — מכלל שטרם הושלמה יצירתו! אמנם כלפי בן תשעה לא דן לומר כן. וראה להלן בפרק בדין פדיון הבן). ואולם יחד עם זאת דומה שילה"ע על כך דקביעת בן ח' וקביעת סכנה בריאותית הינם שני דברים אשר לא בהכרח חופפים אחד את השני (כהדגשתו של הרשב"ץ — ראה להלן הערה 40, 44) וכל עניינם של "סימנים" לא נאמר אלא כתשובה לשאלה "איזהו בן שמונה"!

38. תנחומא-רגיל-במדבר, פ"ח י"ח. ואולם יש להדגיש כי מקבילתה של פסקא זו במדרש במדבר"ר הנ"ל, ואף במדרש תנחומא מהדר"ר ש"ב באבער — פ"ח כ"א — מעלה שינוי ההשמטה דוקא בפרט זה, ושם מצויה הגירסא המקובלת ושגורה בכל מקום: שיער וצפרניים בלבד (ומעט תימה על המהדיר ר"ש באבער אשר לא ציין ולא העיר להבדל משמעותי כגון זה).

מכללא של חריגה זו שומעים אנו אחידותם של שאר המקורות המציינים שני סימנים מכריעים אליבא דרבי: שער וצפרניים בלבד³⁹.

ההדגשה על בלבדיות זו של הסימנים לא בכדי היא באה. היה זה הרשב"ץ אשר הדגיש חזור ושנה⁴⁰ כי דוקא אלה הסימנים שנתפרשו בגמרא הם הם

39. אמנם בנוגע לבהמה ציין המאירי (שבת קל"ה סע"ב) שני סימנים נוספים: "ככר שמענו מי שנותן בזה סימן, שכל זמן שתולה טבורו אינו בן שבעה. וכן שכל שיש לו שבע שנים (שיניים) יש לו שבעה ימים, שכל יום מיתוספת לו שן אחת"; והרי אלו שני סימנים נוספים: טבור ושיניים (לחודשי הריון, ולמנין ימים מהלידה). ואולם עצם שייכותם של "סימנים" כלפי בהמה נתון בספק גדול; דאמנם גם הרמב"ן (שם) ציין זאת כדבר פשוט, אך כבר כתב בספר "חלקת יואב" יו"ד סי' ד' "...אף דשיטת הרמב"ן בשבת דגם בבהמה יש גמר סימנים, אך כל הקדמונים לא סברי כן! אם כי לצד זה מן הראוי לציין לישונו של שו"ת "גליא מסכת" אהע"ז סי' י"ג (עמ' 112 סוף ד"ה "ואני חקרתיה"): "...ואפשר דגם בעגל שייך הני סימנים רשעו"צ! ור' עוד בס' פחד יצחק (למפרונטי) ערך בהמה (מהדר) מוסד הרב קוק ח"ג, עמ' קע"ד) המצרף כסימנים: שינים וקרנים. עיי"ש.

40. תשב"ץ ח"ג סי' רמ"ב: "ומה שמכת על הנשים החכמו' להחזיקו נפל באותם סימנים (שיפורטו להלן) אינו נכון. שאם גמרו סימנין בשערו ובצפרניו היינו מחזיקים אותו בכך קיימא, ולא היינו מחזיקים אותו כנפל מפני אותם סימנים אלא כילוד חולה. שהרי כל אותם סימנים זכרו רפואתם חכמו' נשים בתלמוד. שהרי דבקר' האזני' אינו יותר קשה מדבקר' וסתימ' פי הטבעת שא"א לו להתקיים אפילו שעה אחת והזכירו רפואתה בגמרא... ומי שלא יונק ג"כ חולי מקבל רפואה הוא... ומי שלא השמיע קולו חולי מקבל רפואה הוא... וסתימ' העינים חולי הוא... סוף דבר אפילו לפי דבריך ה"ן לך לבדוק אם גמרו סימניו בשערו ובצפרניו, שאם גמרו סימניו ה"ן ודאי ילוד...". וכן הוסיף וכתב שם בסי' רנ"ז: "אותם סימנין שכתבת מדביקות אזנים וחולתם מה שלא נו' בתלמוד אין לסמוך עליהם, והסומך עליהם מתיר אשת אב שלא במקור' מצוה וכו'" (וע"ע שם לגבי תינוק שכבר נולד ומחובר עדיין בטבורו לאימו).

וראה עוד בסי' רפ"ו שם התפרש המקרה, בו "הנשים החכמות אמרו שהוא נפל לפי שהיו אזניו דבוקין וקולו כאוב מארץ, ולא ה"ן יונק יפה אבל החלב יוצא מכאן ומכאן, ולא נתפתחו עיניו"; וכתב הרשב"ץ שאין אלה הסימנים מוכיחים ולא כלום.

כיוצא בתשובות אלה שב וכתב שם בסי' שכ"ז "...דבקות האזנים אינו יותר קשה מדבקות וסתימת פי הטבעת שא"א להתקיים אפי' שעה אחת והזכירו רפואתו בגמ'... וכן העידו פילוסופי יון שראו שור שלא ה"ן לו פי הטבעת כמ"ש בספריהם, ואפילו נולד בלי אזנים בר קיימא הוא, וכבר ראינו אשה א' אצבעותיה דבוקות. ומה שלא היתה יונקת ג"כ חולי מקבל רפואה הוא... ומה שלא השמיע קול חולי של בן קיימא הוא... וסתימת העינים חולי הוא לבני קיימא... והרבה נולדים סומים ומתקיימים והרבה ב"ח נולדין סומין כמו גורי כלבים, ויש סומים אחר הלידה י"ב יום וכשיגדלו יצמחו עיניהם כבר נו' זה בס' בעלי חיים, וזכרו כי הדוב הבחור מוליד גורים סומין וכשיגדלו יתפתחו עיניהם והזקן מוליד סומים ונשואים כן, וכן אמרו כי הנולדים בשביעי נולדים סומים שבילי האזנים והנחיריים וכשהם גדלים הם נפתחין כי למהירות יציאתן לא נשלם גדולם כרחם כמו התבואה הנחלשת קודם גמר בישולה ונגמר בישולה אחר שנחלשת". וראה עוד בהערה הסמוכה.

(ולהעיר, כדבר פשוט וברור, שהפקוק המדעי הקיים סביב אמיתת "ממצאים רפואיים" אלה אין בו כדי לגרוע מאומה, באשר אנו איננו מתייחסים לאותן "עובדות" אלא לניתוח וביורר תכניהן).

המכריעים, קובעים ומביאים להגדרת מצבו של הולד אם כנפל ואם כבן קיימא. לעומת זאת כל שאר סימנים או חוליים אחרים אין בכוחם להגדיר מצב הולד לא לכאן ולא לכאן. "דבר ברור הוא בגמרא דגמרו סימניו הוא בשערו ובצפרניו, ואם גמרו סימניו אלו אפי' היו בו כל מומין שבעולם — בר קיימא הוא"⁴¹. לפיכך אין להתחשב בהקשר לנדון זה לא במצבם של איברים (אזניים דבוקות, עינים שתומות, אצבעות לא פרודות, נחיריים שתומים), אף לא בתיפקודם (קשיי מציצה ויניקה, תפקודי ריאה ומיתרי קול, נשימה), שלא הם המכריעים⁴². אלה הינם לא

41. תשב"ץ ח"ג הנ"ל סו"ס שכ"ז. ור' עזר שם בח"ב סי' ק"א, שם דן אם אכן "דבר ברור הוא שגפול בן ה' חדשים אינו בוכה", שהרי אם כן הוא הרי השמעת קול תהווה אבן בוחן לקביעת מניינם של חודשי הריון אשר עבר ולד זה! ור' ביאורו לטעם נותנין סימן זה, עפ"י דעת "חכמי המשפט (אשר) כתבו כי עד חדש הששי אין לעובר לשון לפי שהוא חדש של כוכב המורה על הדבור, אבל לענין השמעת קול לא ראיתי מדברים בזה" (ור' בפרק אודות הביאור האסטרוולוגי כפשר לשיטת חז"ל). ואולם הרשב"ץ — שם, ובסי' ק"ב — דחה ראיה זו משני נימוקים כבדי משקל: הן מן המוכח והמוחש, והן מדבריהם של חז"ל; שהרי אם אכן היה זה סימן מכריע, אם כן "למה לא הודיענו זה המופת הנפלא שהוא השמעת קול"! לכך הסיק כי "מפני השמעת קול וגמר סימנים קודם כלות חדשיו אין לו לחוש בזה, אחר שאין ברין לחוש לפי ההלכה, ואלו הן דברי חכמה".

אף זה מצטרף לכלל האמור כאן, כי דוקא אותם "סימנים" שנוכרו ונתפרשו ע"י חז"ל, רק בכוחם של אלה לברר ולקבוע מצב הולד והגדרתו. עם זאת מענין שסימן אחד כן התקבל על דעתו (בסו"ס ק"א): "...והאמת, שהמופת שלך בשפע החלב הוא מופת אמתי! כלומר, שפע החלב ברדיה של האשה ה"ה סימן מובהק להשלמת ימי הלידה. אמנם סימן זה עניינו לברור השלמת מנין ימי וחודשי ההריון, ואינו סימן המורה על מצב הולד (שהרי יתכן ולד הנולד לשבעה, ועם זאת מצבו שפיר ותקין כבן קיימא ולא כנפל). ובכל זאת זהו סימן טבעי שנתקבל על דעתו; וצ"ב.

42. מכאן הערה על הנכתב בספר "זוכר הברית" (גרינוואלד) סי' י' סכ"ה כי "לבד מסימני שער וצפרנים יש עוד סימנים להכיר הנולד קודם זמנו; ידי ורגליו דקות ודלות בשר, עור כל גופו מקומט ואדום ובו שער קלוש ודק, ראשו גדול לפי ערך גופו ובו שער לבן, ועצמותיו מתנועעים, אזניו רכות כעור ואינן בולטות רק כמו דבוקות להראש ומשמשן שוה עם הראש, בציו רכות או אינן עוד בכיסן כל עיקר".

ואף אם לסימנים אלה אשר מנה יש מקום במציאות הנבדקת וניתן להסתייע בה, ואולם ודאי אין לקבוע על פיה הלכה, שהרי, כפי שהתבאר והתפרש, אליבא דהילכתא רק אותם סימנים המפורשים הם לבדם מכריעים; הם ותו-לא.

ואכן כיו"ב ר' מש"כ בשו"ת "משכנות יעקב" אהע"ז סי' מ"ג סוף ד"ה "ומצאתי.... ואף מה שאומרים הנשים שיק הטיב וגם צעק, מה יועיל... ובפרט שאין אלו סימנים כלל על הבריאות, דגם הנפלים גמורים יונקים וצועקים וכו". אם כן גם הוא ביטל ולא החשיב סימנים מדומים אלו.

דומה כי יש מקום להחיל הערה זו גם על הנכתב בשו"ת "מלבושי יו"ט" סו"ס כ"ד ד"ה "ומאחר שבדברי וכו'" המציין "דאם יתברר דבשעה שנולד היה כשאר ולדות הנולדים בזמנם שקולו היה חזק וינק כשאר תינוקות הבריאים ולא מת מתוך פיהוק וכו'" — וזאת כסימנים המסייעים לקביעת הולד כבר קיימא ולהתיר אותה אשה הזקוקה ליבם. והלוא — כאמור — השמעת קול וכן יניקה לא הוגדרו ולא נקבעו כ"סימנים" מכריעים, וכיצד זה סמכו עליהם.

יותר מאשר חוליים או מומים קבועים או חולפים, אשר אינם מבטאים נכונה ואליבא דהילכתא מצב הולדות מבחינת היותם ברי קיימא אם לאו. ואף אם יכולה להיות להם השפעה על היותם בגדר "טריפה" — במקרים מסויימים — הרי בזה אינם שונים ונבדלים מכל אדם אחר, לא לקולא ולא לחומרא⁴³. לעומת זאת קביעת הולד כבר קיימא נעשית (אליבא דרבי לכהפ"ח) אך ורק עפ"י אותם סימנים המפורטים.

1. "סימנים" מאוחרים

בהקשר זה של "סימנים" ובנוגע לנרון דנן — מצבם של פגים והטיפול בהם — דומה כי מן הראוי לחתום עיון זה בשאלה יסודית ועקרונית: דבר תועלתם של "סימנים מאוחרים". שהרי גם אם יוחלט כי אכן יש בכוחם של "סימנים" להכריע ולקבוע מצב הולד אליבא דהילכתא, הרי אין זה אומר שאותו מצב לא ישתנה לעולם ועד. בפרט בתקופתנו אנו, כאשר מתאפשר טיפול משוכלל ויעיל, הלוא ודאי יתכן שינוי מהותי ויסודי במצב הולד מזמן לידתו ואחריו. אם כן מתעוררת השאלה, מה יהיה דינו של ולד אשר נולד מחוסר אותם "סימנים" וממילא אותה שעה נקבע דינו כלאו בן קיימא, וכעבור זמן מה התפתחו בו אותם "סימנים"; ובכן מה יהיה דינו — אם כנפל ואם כבן קיימא. ובמילים אחרות, השאלה היא איזו שעה קובעת; האם רק שעת הלידה עצמה קובעת דינו — וזה שנולד חסר "סימנים" הרי נקבע כנפל ואין לשנות מעמדו זה — או שמא ה"סימנים" כשלעצמם מכריעים, לא שנא באיזו שעה יופיעו; ומאותה שעה שהופיעו — הרי התגלה הולד והתברר כבן קיימא⁴⁴.

וכנראה לא היתה כוונתו אלא להחשיכם כסיוע וכצירוף ולא כהכרעה מוחלטת בלבדית. מעין המוכב בשו"ת המב"ט ח"ב סי' קס"ו: "...הולד היה גמור בצפרניו ושערו והיה יונק מהגשים" — יניקה כסימן נלוה ותו"ל.

43. וראה עוד להלן הערה 44.

44. מוכן כי לשאלה זו אין כל שייכות וקשר עם דברי הרשב"ץ — תשב"ץ ח"ג סי' שכ"ז, ר' לעיל הערה 40 — אשר ציין מקרים (הן בבג"א והן בכע"ח) בהם משתנה מצב הולד ומשתפר אחר שעת הלידה. שכבר הרשב"ץ עצמו מדגיש ומציין חילוקם של דברים: בין "סימנים" שקבעו חז"ל כי יש בכוחם להבהיר ולהגדיר מצב הולד אם כנפל ואם כבר קיימא, ובין מומים או חוליים אשר שייכים לבני קיימא ולנפלים כאחד כפי שהם שייכים לקטנים ולבוגרים כאחד; ומהם שניתנו להירפא, מהם שלא ניתנו להירפא — אך אין להם כל שייכות לקביעת מצב הולד. באלה האחרונים (מומים וחוליים) אין ספק שההווה לברו מכריע וקובע, ברם באלה הראשונים ("סימנים") הרי לכאורה שעת הלידה עצמה לבדה עשויה להכריע.

תשובה לשאלת יסוד זו נתן כבר החת"ס⁴⁵, בדיוקן מלשון רש"י⁴⁶ שדוקא מציאותם של "סימנים" בגופו של הולד עוד בשעת הלידה עצמה, רק זה מכריע היותו בן קיימא. לעומת זאת "אם נגמרו אח"כ משיצא לאויר העולם, אין כאן ראי' שכלו לו חדשיו, דאוריא דעלמא גרים ל' ולעולם נפל הוא"⁴⁷. ואף אם לשיטות החולקות על רש"י בטילה אותה ראייה⁴⁸ "מ"מ מסברא נ"ל אפי' בלי הכרח, כל שנולד לפנינו ושערו לקוי וצפרניו אינם נגמרי' הרי הוא נפל ואין מועלת במה שיגמרו אח"כ". וזה היה סיכומו, שאף כי "באמת דין זה אינו מבואר בפוסקי' — אבל הוא אמת לענ"ד"⁴⁹. להכרעה זו, המושתתת גם על ראייה גם על סברא, הצטרף והסכים גם חותנו — רעק"א⁵⁰.

45. שו"ת חת"ס אבהע"ז ח"ב סי' ס"ט ד"ה "איברא"; וראה עוד שם סי' ע' (בתגובה לתשו' רעק"א — להלן הערה 50). עוד שב החת"ס לביאורו זה בסי' קס"א, עיי"ש בד"ה "הנה מ"ש דהחמירו" ובד"ה "יבזה יש להבין".

46. רש"י יבמות פ' א' ד"ה "ובן ח'... אע"פ שגמרו סימניו שערו וצפרניו כשנולד וכו'"; משמע ששעת הלידה קובעת ובענין גמר סימנים אותה שעה דוקא. והוסיף החת"ס ליישב בזה דברי הרמב"ם הל' מילה פ"א הי"ד (ראה לעיל הערה 37), ולבארם "בלי שום פקפוק" עיי"ש ובפרט בסי' קס"א בד"ה "יבזה יש להבין". וכן דייק זאת מלשון הרמב"ם הל' ייבום, דע"כ צריכים הסימנים להיות בשעת הלידה ולא אח"כ. וע"ע בשו"ת "שבט הלוי" ח"ג יו"ד סי' קמ"א ויש סק"א שסבר דדייק כן כבר מלשון הש"ס ביבמות — עיי"ש, אם כי בהמשך דבריו חלק על אותה תפיסה מכל וכל — ראה להלן הערה 54.

47. עוד הוסיף החת"ס והטעים סברת הדבר אליבא דשיטת רש"י (ר' ביאור השיטות הנ"ל) "דהורי לרש"י ותוס' הוי ספק נפל עד עשרים שנה, וכי ס"ד דיהי' גדול ובן י"ט שנה ולא נגמרו לו שערו וצפרניו; אע"כ הגמר של אחר הלידה לא מעלה ולא מוריד, וסברא נכונה היא! ובסי' קס"א (ד"ה "הנה מ"ש דהחמירו") הוסיף "...וזה תימה איך אפשר שיהי' בן עשרים ולא נגמרו שערו וצפרניו, אע"כ משעת לידה קאמר, אבל אי לא נגמרו אז אפי' יחי' אח"כ יותר מעשרי' שנה אינו יוצא מכלל נפל".

48. כלומר, לשיטות הנ"ל — אשר הסיבו דברי ר' אבהו מקביעת חיות לקביעת גדלות, ועפ"י אותן שיטות הרי "עשרים שנה" אינו נוגע כלל לקביעת בן קיימא, ויתכן שגמר הסימנים יועיל גם אחר הלידה!.

49. אלא שמתוך כך יצא לדון מה יהיה הדין בסתמא, בולד אשר אין ידיעה ברורה על מצב "סימניו" בשעת הלידה (וכלפי זמנם ודאי נכון היה מה שאמר: "בשעת לידה לא שכיחי אינשי ששיגחיו על זה, ועפ"י חיה ויולדת הוא דידעי" — ר' בסי' קס"א הנ"ל). בזה רצה החת"ס לחלק בין סתם ולדות בהם יש ללכת אחר רוב נשים היולדות בני קיימא, וממילא צריך להניח רודאי נולד עם "סימנים", כל דליכא ריעוצא לפנינו. ברם לעומת זאת, בולד אשר ידוע כי נולד ספק בן ז' ספק בן ח', הרי זה כבר חרג ויצא מכלל רוב היולדות, ובו יש מקום להסתפק. וכן אפילו בנולד לשבעה יש מקום לחוש, מאחר שסו"ס גם הוא אינו שוה לשיגרת רוב הנולדים. וראה שם (ד"ה "ולפי") כלפי סתם ולדות, שיש לתלותם ברוב ובדאי נולדו ב"סימניהם", אא"כ חלה בו ריעוצא "רא' מאלף בני אדם מתים בנוער בחק אימותם וספק עצום הוא לומר שלא נגמרו שערותיו כיום לידתו ונפל הוא". וע"ע בסי' קס"א ד"ה "הנה מ"ש דהחמירו".

50. שו"ת רעק"א סי' צ"ח ד"ה "אמנם... דהנכון עם חתני נ"י דבעינן כן (גמרו בשעת הלידה) וכדדייק מלשון רש"י וה"נ מלשון הרמב"ם וכו'"; ורעק"א הוסיף כי כן משמע גם מדברי רבי

ואכן תשובות אלה היוו בסיס דכריהם של פוסקים בכואם לדון בנדוננו, בהקשר לשהות באינקובטור. מהם רבים⁵¹ שסברו דא"א לסמוך על אותם "סימנים" המתגלים אחר השהות באינקובטור מאחר וניתן לתלות אותם בגורמים אחרים — "שהייה באויר" וטיפול במיכשור רפואי — ואולם קודם לכן, בשעת הלידה עצמה, באמת לא היו. ומאחר ושעת הלידה היא הקובעת, הרי מסקנתם היתה לשלול תקיפותם של "סימנים מאוחרים"⁵².

— עיי"ש, וביישובו לסוגי דיבמות. אמנם העיר שם דלרבנן אין צורך בדיעה ודאית חיובית שגמרו, אלא מספקת שלילת הריעותא שלא גמרו; זאת מאחר דברך כלל יש לומר "דכל הרבר כשעת מציאתן, וכאן נמצא בגמר סימנים וכאן היו" (לשון החת"ס הנ"ל בסי' ע' — אליביה) ולפיכך כל שאין סיבה לעורר הספק, הרי יש לתלות במצב התקין; וע"ע בפת"ש אהע"ז קס"ד סק"ב.

וראה עוד אריכו"ד בשו"ת "בית אפרים" מהדו"ת ח"ב סי' ה' וסי' ו' (ואכן תשובות אלה מהוות השתקפות המו"מ שהתנהל סביב אותו מקרה בין שלושה גדולי עולם אלה — החת"ס, רעק"א והרא"ז מרגליות).

הכרעתם ההחלטית של גאוני עולם אלה הוסכמה בפי הרבה פוסקים — כדלהלן — וכמעט ולא מצינו מהרהר אחריה. יחד עם זאת מצינו חולק אחד, הוא ניהו שו"ת "בית יצחק" (אהע"ז ח"ב סי' קי"ט סק"ו) המציין דכרי החת"ס ופליג עליהם. שם סבר "דאפילו אח"כ ראו שגמרו — ה"סימנים", אעפ"כ — מוציא מספק נפל". ונמצא אליביה דלא שנא מועד מציאתם, כל שהם ישנם הרי זה מוכיח קיומו. (וראה שם ראייתו מהא דכל אדם כשר לעדות ולקדושי"ן כבר מגיל י"ג, עוד טרם מלאו לו כ' שנה, זאת אפי' לר"מ דחייש למעוטא והו"ל למיחש שמא מבני ח' הוא זה והוא נפל! אלא ודאי סבור ר"מ כרבי שגמר "סימנים" מועיל, זאת אף אם בדיקת ה"סימנים" נעשית אחר זמן רב! וכך חתם דבריו: "עכ"פ מוכח מזה דאם ראו אח"כ שגמרו שערו וצפרניו אמר' דודאי בשעת לידה נגמרו והוא בן קיימא בדאי אפי' למ"ד חיישינן למעוטי").

ברם דומה כי "היעלמה" של תשובה זו מכלל כתבי הדנים בסוגיא זו, מורה בבירור על אי קבלתה הלכה למעשה; ונותרה הכרעת החת"ס והסכמת רעק"א בעינה.

51. ראה שו"ת "חלקת יעקב" ח"ג סי' ק"ט סק"ג וסק"ה: "כל שלא ראינו בשעת הלידה הסימנים, אף לאחר ל' יום לא יצא מחשש נפל, ודינו כהו"ל... ומסתמא גם רוב פעמים לא דייקו לראות בשעת לידה אם נגמרו הסימנים... אמנם כשאינו ידוע אם הי' סימנים בשעת לידה, וכיש ריעותא יש לחוש דהסימנים נתהוו מחמת אוריא דעלמא או מחמת האינקובטור, דזה לא מהני... ונמצא דאף לאחר ל' לא יצא מחשש נפל...".

וכן פשוט לו בשו"ת "מנחת יצחק" ח"ד בפתחת סי' קכ"ג: "הא ודאי דגמרו היינו בשעת לידה, אבל מה שנגמרו אח"כ לא מקרי גמרו". וע"ע בשו"ת "באר שרים" ח"א סי' ע"ה סק"ד.

52. אלא שרצה בשו"ת "חלקת יעקב" הנ"ל לחלק בין ענייני חליצה — דמקרי דבר שבערוה — שם יש להחמיר בזה (דבעינן שהה וגמרו) לעומת מצות פדיוה"ב (בה יש להסתפק בשהה לחוד) עיי"ש סק"ו ואילן. ונמצא שורש החילוק נעוץ בפסיקת ההלכה כמי ובאיזה תחום, וברור שבמה דלא בעינן "סימנים" הרי אין לחוש לכך. וראה על כל זה להלן בפרק ג בנוגע לפסיקת ההלכה.

אמנם היה⁵³ שחלק וסבר דכל שלא היה ידוע בבירור מצב סימניו בשעת הלידה, הרי אחר ריפויו בטיפול באינקובטור ניתן לתלות קיומם של ה"סימנים" כבר בשעת הלידה. ואולם נראים הדברים שגם הוא מסכים כי במקרים השכיחים כיום, מקרים בהם ידועים היטב סימני הולד בעת הלידה — אם העדר ואם קיום "סימנים" — הרי דוקא אותה שעה לבדה מכרעת, ולא ניתן להתעלם מאותה שעה ולהתייחס רק לשעה המאוחרת, שעת היציאה מאינקובטור.

ואם כי היה מי⁵⁴ שפקפק בהבנתם של דברי החת"ס ורעק"א, וכן היה⁵⁵ שסבר כי נדונו שונה מנדונם; ברם סיכומם של דברים מוצא מרבית הפוסקים מאוחדים בדיעה כי עיקר בחינתם של אותם "סימנים" מתקיים דוקא בשעת הלידה עצמה,

53. שו"ת "באר משה" ח"א סי' ס"ד סק"ג, שם כתב למסקנא שכל שלא נבדקו "סימניו" בשעת הלידה, ורק אחר שכבר הושם באינקובטור נמצאו בו "סימנים", הרי יש לתלות שכבר היו בו בשעת הלידה; וכל זאת מאחר "דכלי החימום אינו נותן חיות חדש רק מכבר חיות שיש כבר בהולד ומחזקו ומאמצו ומשמרו מפגעי האויר שלא ישלטו בו וישחיתו מצבו החלש". לכן, עתה מתברר למפרע שולד זה גם הוא בכלל אותם רוב הולדות שהם ברי קיימא, ומן הסתם כבר נולד ב"סימניו". (ואף כי להלכה בענין פרייה"ב שזה תשובתו לדברי שו"ת חלקי" הנ"ל — הרי מכאן מתברר ההפך המהותי המצוי ביניהם! וראה בענין הגדרת אינקובטור: "אור המורח" קכח לו, א), תשרי תשמ"ח, עמ' 32-46, ובענין פירוש הבן: "אור המורח" קלג לו, ב), סבת תשמ"ט, עמ' 121-130; ולפלא שלא העיר להפוך זה בחיתום תשובתו, עיי"ש).

54. שו"ת "שבט הלוי" ח"ג יו"ד סי' קמ"א סק"א, הכותב ש"לא זכה להבין" דברי החת"ס ורעק"א, ופשוט לו ביותר "דמי שהוא חי וקיים ומאריך ימים ומתפתח ומוליד וזוכה לזקנה דאינו נפל"; ורש"י לא אמר דבריו אלא בדרך הרבותא, ובודאי שלשאר "ראשוניים" אין לומר כן, ובודאי שלא להלכה, עיי"ש. ונמצא כי לדידיה לא שנה מתי ובאיזו שעה מופיעים ה"סימנים", כל שהם ישנם בנמצא הרי זה מועיל ומוכיח היותו ברי קיימא. ואולם, כאמור, גם להחת"ס וגם לרעק"א ברור היה הדבר הן מלשון רש"י והן מסברא דנפשיהו, ועליהם סמכו "אחרונים" הנז'.

55. ראה במאמרו של הרנ"א ראבינאוויטש שליט"א ("הדרום" ל"ה — ניסן תשל"ב, עמ' 125-129) והוא מגדיר כל השהות באינקובטור כהמשך שהות ברחם אימו, ועצם החלטתם של הרופאים לסיים שהותו שם ולשחררו, הרי זה מועיל לקביעתו כבר-קיימא. ואם כן לשיטתו יוצא שזמנם של ה"סימנים" הלא כלל לא הגיע בטרם יצא מ"רחם אימו", ובודאי שאין חסרון בהיעדרם בשעת הלידה! ולפלא שכלל לא העיר לדברי הרשב"ץ בקפידתו על "סימנים" אלו, ובפרט לתשובותיהם ומסקנתם של החת"ס ורעק"א בעניינם של "סימנים מאוחרים" — דברים שרבים ראו בהם אבן פינה ויסוד לדין זה.

אמנם ע"י בשו"ת "קנין תורה" ח"ג סי' מ"ב סק"ד אשר למרות שהעיר וציין דברי החת"ס, עם זאת סבר לחלק בין נדונו לנדו"ד. "דשם הסימן דשוצ"פ בלידה מוקדמת באים כהוכחה על למפרע שאינו נפל, ובוה שפיר אמרינן דהוכחה זאת קיימת רק באם ראו השוצ"פ בשעת הלידה, ולא מהני מה שראו אח"כ דאז לא מוכיחים למפרע שאינו נפל. משא"כ נ"ד שהתפתח במשך הזמן המציאות ע"י המכונה להחיות עם רב בלידות המוקדמות והם בריאים חיים וקיימים ולא באו להוכיח כלל על למפרע, לא גרע בזה מה שהפעולה באה אחר הלידה, ח"ב". ברם אין ספק שגישה זו מתאימה רק אם יוגדר האינקובטור כ"המשך הריחן", שאז לא קפדינן על למפרע. לא כן אם זהו מצב חדש. והדברים אכן מתאימים לשיטתו, אך בהחלט אינם לכרע — כמתבאר בפרק אודות הגדרת השהות באינקובטור (שם).

שעת יציאת הולד לאויר העולם. מכאן כי כל שנותר עדיין לברר בזה הוא באיו מידה התקבלה אותה הכרעת "סימנים" כגורם הקובע מצב הולד הלכה למעשה; ועל כך — להלן בפרק "בן שמונה" (עמ' 300-314).

ז. "סימן" נוסף

לצידם של "סימנים" אלה אשר ניקבו והתפרשו לעיל, מן הראוי לציין "סימן" נוסף אשר אף הוא בכוחו לברר, להכריע ולקבוע עניינו של הולד אם כנפל ואם כבר קיימא. אלא שתחילה צריך להקדים ולומר כי שונה הוא "סימן" זה מקודמיו שינוי ניכר. לעומת ה"סימנים" הראשונים אשר היו בגדר של בירור מכאן ולהבא, וכבר מעת לידת הולד יכולים היינו לידע ולקבוע מצבו, הרי כאן מדובר אך ורק בבירור מגדר של למפרע בלבד. משמעו של דבר כי אם "פיהק"⁵⁶ ומת" אותו ולד, הרי מיתה זו מוכיחה ברורות על קלישות יתירה בכח חיותו. וכל זאת מאחר ורק בעל ריעותא מובהקת יכול להיות רגיש וחלש במידה כזו שרוח חייו פורחת ומסתלקת בקלות שכזו⁵⁷. לכך יש להסיק — למפרע — כי מלכתחילה לא היה

56. לביאור משמעו המדוייק של אותו "פיהוק", ראה תרגומו הלוועזי של רש"י כאן, וכן תרגומו בברכות כ"ד א' למלה "פיהק". אמנם לעומת זאת ראה בנדה ס"ג א' פירושו השונה למלה "מפקת", וכבר העירו על כך תוס' שם ד"ה "מפקת", והעדיפו וביכרו תרגומו שבכאן. וע"ע בברכות שם תרגומו של רש"י למלה "גיהק", וכן בעירובין ק' א' למלה "ניתלין", ובבב"ע ע' ב' — "אמצרי קמצרנא", וכן בנדה שם למלה "גיסה". ולכל זה ראה בס' "אוצר לעזי רש"י" בערכם.

(ועי' בשו"ת "גליא מסכת" אהע"ז סי' י"ג ד"ה "ובגוף" העומד על מכלול פרשנויות רש"י לאותו מונח, וכתב כי "...רש"י אחז כאן שינוי היתר גדול").

ולהעיר לחדושו של רעק"א (בשו"ת, ס"ו צ"ח) דלא דוקא אם מת מתוך הפיהוק עצמו — כמשמטע מפשטות הלשון — "אלא דבפיהק, כיון דחזינן דנחלש חוטר חיותו... כ"ז שלא הברא מתוך הפיהוק" נחשב כנפל! ור' מה שהעיר על כך בשו"ת "בית אפרים" מהדו"ת ח"ב סי' ו'.

57. ר' לשון רש"י שם "אחרי לידתו לא ראו בו אלא חיות מעט, שפיהק ומת"; ובלשון הרמב"ן ב"מלחמות" שבת פרק י"ט (נ"ה א' בדפי הרי"ף) — "...הדעת נוטה שהפסק חיותו גורם עליו חוליי", וכיו"ב לשון ס' "ההשלמה" לשבת קל"ו א' — "...בפיהק ומת — מיתתו מוכחת עליו דנפל הוא". וכל זאת מחמת שאותו "פיהוק" אינו מהווה סיבה וגורם תיירי למיתה, אלא אדרבא הוא הינו תוצאת חולשתו ורגישותו, וזה שמת כך ודאי נפל היה.

אלא שכמוכן צריכים להבחין, לדקדק ולעיין היטב בכדי לדעת בבירור שאכן מת מחמת אותו פיהוק וחולי, ולא מחמת דבר אחר. וכן הדיגש בשו"ת מהרש"ם ח"א אבהע"ז סי' ר"ח (ד"ה "א"כ"): "...דדוקא בשפיהק ומת הוי ריעותא כיון שלא הספיק להחיות אחר שנולד ויצא לאור העולם, הורה שלא היה בן קיימא. מה שאין כן כשהוציא ראשו חוץ לפרחודור, שאפשר שמה שמת היה מחמת החיה שלא דקדקה, כיון שאמרנו שהיא אינה מרגשת, וזה יארע פעמים רבות שאומרים שהחיה הרגה הולד לחסרון בקיאותה או שמה האשה בעצמה היולדת מחמת צריה וחבליה דחקה ירכותיה והמיתה הולד באופן דהוי כאכלו ארי, כך נוכל כיון שאירע זה ג"כ בולד של קיימא". ומתוך הבחנה מדוקדקת זו נובעת השלכה ונפקותא גדולה, לדין ייבום, ירושה ועוד!

אותו ולד בר קיימא כי אם נפל בלבד, "דקים להו לרבנן דפיהוק הוא סימן נפל"⁵⁸. תופעת מיתה שכזו הרי כבר אינה בחינת "סימן" בעלמא כאותם "סימנים" חיצוניים שנימנו לעיל (שיער וצפרניים); כאן מדובר בהשתקפות מהותית וביטוי מובהק למצב הולד. לפיכך מוצאים אנו שגם אלה החלוקים ומפקקים בתקיפותם של ה"סימנים" הנוכרים, הרי גם הם מודים ל"סימן" זה⁵⁹. זהו שאמר אביי (שבת קל"ו א' — למסקנא) "כשפיהק ומת דברי הכל מת הוא". רוצה לומר, מאחר ואין ולד בר קיימא אשר ימות באופן שכזה, הרי בהכרח שהיה זה ולד נפל — ולזאת הכל מודים. ונמצא שאין מקום לספק שכל ולד אשר "פיהק ומת" ודאי נפל הוא⁶⁰.

58. מלשון התשב"ץ ח"ג סי' שכ"ז — בהבדילו בין "סימנים" ובין מחלות ותופעות גופניות שונות, ומשמעותו של כל אחד מאלה בנוגע לקביעת והכרעת מצב הולד. ומכאן ביאר כי "נפל מן הגג ואכלו ארי הרי הוא בחזקתו הראשונה, שאלו המקרים הם אפשרי' לכן קיימא" ומכיון שכך הוא הרי אינם יכולים להורות למפרע על מצב הולד ויכולת חיותו.

ולהעיר כי יש מן ה"ראשונים" שסברו דאין זו הכרעת הולד לודאי נפל אליבא דרבנן אלא רק הכרעת ספק בלבד! עי' ברז"ה "בעל המאור" לסוגי' דשבת (ג"ה א' בדפי הרי"ף) המבאר כך דאינו אלא ספק וכן ראה בפירושו של רבנו אברהם מן ההר ליבמות פ' ב' אשר אמנם ציין דעת הסוברים דודאי מת הוא, אך הו"ע נחלק עליהם וסבר דאינו אלא ספק (וראה שם הערתו לגבי אבילות יום ראשון ואבילות שאר ימים במקרה שכזה) וכן ר' מש"כ שם לדף ל"ו ב', ואף שם פירש מצד ספק בלבד (ור' פלפולו בביאור שיטת רש"י). וכן ר' בשיטמ"ק נוזר י"ב סע"ב — מנימוקי ר' עזריאל — : "לאו נפל ודאי קאמר אלא ספק, ולא חי שיצטרך לפדותו וכו'", ור' שם י"ג ע"א.

59. ראה הדגשתם של תוס' ביבמות ל"ו ב' ד"ה "הא", דכל שפיהק ומת "אפילו רבנן מודו — דנפל הוא" (וראה מחלוקתם בזה על פי' הקונטרס — אמנם ברש"י אינו מצוי!) וכן שבו והדגישו תוס' בנדה מ"ד ב' ד"ה "דקים ליה", עיי"ש; וכן הודגש ב"תוספי הרא"ש" על הדף שם. וכן כתבו תוס' בבכורות מ"ט א' ד"ה "כיום שלפניו"; ור' הגה"מ הל' אבל סק"ב, ועוד.

60. אף שלא נזכר הדבר במפורש, הרי דומה כי אין ספק בהכרח להגביל שיעור הזמן בו תחקבל הכרעת "פיהק ומת", שבדאי אינה תקיפה לאורך ימים ושנים! ואכן, הד ברור להגבילה זו נשמעת משיטת בה"ג המסייג זאת עד יום השלושים — ולא עד בכלל; ופירשו דבריו תוס' (יבמות ל"ו ב' ד"ה "מת") דלדידיה "כיום שלושים אפי' פיהק ומת לרבנן לא הוי נפל, דדוקא תוך שלושים הוא דאמר בשבת פיהק ומת לד"ה מת הוא". ונמצאת הודאתם של רבנן בקביעת נפלים מוגבלת לשיעור מצומצם של זמן. וכן ראה בשיטתו של בה"ג ב"פסקי ריא"ז" יבמות פרק ד' הלכה א' פיס' ו' (והערה 18 שם) ועי' גם ברמב"ן ב"מלחמות" שבת (ג"ה א' בדפי הרי"ף) המציין שיטתו וחלוק עליה. ואם כי רוב ככל ה"ראשונים" פליגו עליה בענין "יום השלושים" עצמו — וראה על כך בפרוטרוט בסעיף הבא — הרי מכללא שומע אתה הסכמתם לעקרון דבריו, שבדאי מוגבלת היא הודאתם של רבנן לפרק זמן מסויים, לי יום ותו לא. לא נחלקו אלה אלא בדינו של יום הל' עצמו, ברם אחר לי יום הכל מסכימים שאין רבנן מודים בדין "פיהק ומת".

עוד צריך להוסיף לכך דבריו של הראב"ה (ח"א — מס' שבת סי' רפ"ו — עמ' 312) דהיכא שקים ליה לאב בודאי שכלו לו חודשיו לולד, הרי מתאבל הוא עליו כחי גמור לכל דבר, וזאת אפילו במקרה של "פיהק ומת"! והנה, אין ספק שסמיכות המעשים בסוגי' דשבת קל"ו לדבריו של אביי היא ששימשה בסיס ויסוד לחידושו, שהרי באותם מקרים מפורש כי מדובר היה בדקים להו שכלו חודשיהם, עיי"ש. אמנם כלל לא התפרש שדרך מותם של אותם

אמנם דבר שאין צריך לומר הוא כי "פיהוק" שכזה ומיתה הבאה בעקבותיו, הרי זו תופעה נדירה ביותר, וכמעט ואין בכוחו של "סימן" זה לעזור ולסייע למעשה בקביעת מצבם של ולדות. לפיכך דומה היה כי אין תועלת מרובה כלפי נדון דגן מתוספת אותו "סימן". יחד עם זאת ישנה הרחבה ניכרת לאותה תופעה, כשיטתם של "ראשונים"⁶¹ הסבורים שמושווה הוא דינו של וולד אשר "חלה ומת" לזה אשר "פיהק ומת". אם אכן כך הוא, הרי ימצא שבכל מקרה בו מיתת הולד לא היתה פתאומית וחסרת כל קשר למצבו הבריאותי (כדוגמת "נפל מן הגג או

ולדות שם היה לאחר "פיהוק" ! ומכלל שאר ה"ראשונים" נראה דלא שמיע להו כלומר לא סבירא להו כוותיה (אמנם ר' במאירי ליבמות ל"ו ב') וע"ע תוס' הרא"ש ליבמות שם, וגם הוא מציין שהם כנראה פירשו "מת" דוקא לאופן ש"פיהק ומת", ואם זה קרה רק בתום ל' יום הרי אין להסיק מכך על היותו נפל ! ואמנם הוא שם חלק על כך, עיי"ש (וכסברה זו צויין גם בשל"ג שעל המדכי יבמות סי' כ' בסק"ג, עיי"ש, וע"ע בשו"ת חת"ס אהע"ז ח"ב סי' ע' — בנוגע לפירוש סתם "מת" כ"פיהק"!).

61. שיטת רבנו יונה, ושם סבר להוכיח דכן גם דעת הרי"ף (אם כי להלכה חלוקים הם, אך בנוגע לעצם השוואת "פיהק" ו"חלה" הסכימו וע"ז). וראה ב"מלחמות" שם ליישוב השגת הר"ז, ומסקנתו כי "כל שמת בתוך ל' הרי הוא כפיהק ומת, אלא אורחא דמילתא דנפל נקט שחולי קל ממית אותו פתאום... דברי הכל פיהק ומת היינו כל שלא נפל מן הגג ולא אכלו ארי". וכשיטה זו הביא הרשב"א לשבת קל"ו א' משם "מורי הרב ז"ל", אם כי ציין דעת ר"ה החולק. וכן הובאו דברי רבנו יונה במיוחס לריטב"א שבת שם. וכן ראה במאירי ליבמות ל"ו ב' המחלק בין מקרה "שלתבה מת" ובין מקרה שמת "לחולשת טבעיו", ולכן הסכים דחלה ה"ה כמת. ובשו"ת הריב"ש סי' תמ"ו ד"ה "ועוד אפשר" דייק כשיטה זו מפרש"י, וציין שכן דעת רבנו יונה והרא"ש; אמנם ציין דעת ר"ה החולק. וע"ע בתשב"ץ ח"ב סי' ק"א, ובב"י אהע"ז סי' קנ"ו.

וראה עוד בשו"ת חת"ס אהע"ז ח"ב סי' ס"ט מר"ה "והנה בשבת" אשר האריך בבאור מחלו' "ראשונים" זו, וצירף לשיטת רבנו יונה גם דברי בה"ג ורש"י, דכולהו ס"ל דחלה ה"ה כפיהק — אם כי בדעת רש"י מצא מקום להסתפק (שם ד"ה "ויל"ד") וככל אופן להלכה התקשה להקיל כנגדם, "ובפרט דברי בה"ג שכל דבריו דברי קבלה"; ור' עוד מש"כ בזה בשו"ת רעק"א סוס"י צ"ח.

ובשו"ת "בית אפרים" מהדו"ת ח"ב סי' ה' ד"ה "ותכנא לדינא" וכן בס"י ר', וע"ע בשו"ת מהרשד"ם ח"א אבהע"ז סי' ר"ח, וכן בשו"ת "משכנות יעקב" אבהע"ז סי' מ"ג המאריך בבאור פלוגתת ה"ראשונים" בזה; וע"ע בשו"ת "דברי חיים" ח"א אבהע"ז סוס"ס צה בענין השוואת חלה ופיהק.

וראה לשונו של שו"ת "גליא מסכת" אהע"ז סי' י"ג, בנוגע למחלוקת "ראשונים" יסודית זו, והראיות לכל צד, וז"ל: "מעולם אין טבעי לישא פנים על גדלות הפוסק, רק לשים עין עיוני על עיקרי הסוגיא וראיות שמביא כל אחד מהם לסברתו. ובסוגיא זו באמת הדבר פלא מאוד, שדיוקים שדייק ר' יונה לשיטתו חזקים ונכונים עד מאוד. עד שלפי הנראה א"א לשום אדם לחלוק על שיטתו... ואולם לעומת זה ראיתי שאף הני ראיות ודיוקי. רז"ה לשיטתו ג"כ ראיות עצומות, עד שלפום רהיטא אין עליהם תשובה".! והאריך שם בכיורו ראיותיהם, עיי"ש; וכן ר' בתחילת אותה תשובה דיוקים לכאן ולכאן בכיורו שיטת רש"י בגורן. עור"פ תש"ש ובהע"ז סי' קס"ד סק"ב.

אכלו ארי" — מיתות שבודאי אינן יכולות לגלות למפרע על מצבו הבריאותי הקודם של הולד... הרי ניתן יהיה להסיק ממייתת הולד למפרע. ממילא נוכל לומר כי כל ולד שמת מעצמו וניתן לתלות ולמצוא זיקה בין אותה מיתה ובין מצבו הבריאותי הלקוי, הרי יש להסיק כי מאז לידתו — נפל היה. מעתה מובן שלפי שיטה זו המדובר הוא בתופעה שכוחה ומצויה הרבה יותר, והפך בכך "סימן" זה משמעותי ביותר כלפי נדון רגן.

דא עקא, שתי הסתייגויות עקרוניות צריכות להיאמר בנשימה אחת בסמוך לקביעה הנ"ל. ראשית, כאמור, זוהי אכן שיטת "ראשונים", ברם כנגדה שיטה אחרת ב"ראשונים"⁶² חלוקה ושוללת מכל וכל זהות והשוואה בין "חלה" ובין "פיהק". ואכן טענה וסברה יש לה לשיטה זו, שרק בדוגמא קיצונית של "פיהק ומת" מודים גם רבנן שודאי נפל היה ולד זה; דאין לך בר קיימא שימות באופן שכזה. ברם "חלה ומת" — הלוא גם ברי קיימא עלולים לחלות ולמות, ומה ראייה מובהקת לנפל יש בכך?! בזה לא יודו רבנן — סבורה וגורסת שיטה זו. וכלפי נדון דגן הרי זה שוב מבטל כמעט כליל את התועלת העשויה לצמוח מ"סימן" זה. שנית, מצטרפת לזה הסתייגות חמורה יותר. ככלל, ישנו ספק גדול אם הלכה פסוקה כאותם דברי אביי "כשפיהק ומת דברי הכל מת הוא". וזאת מאחר ונחלקו "ראשונים" בפרשנות דברי רבינא משמיה דרבא באותה סוגיא דשבת (קל"ו ב') ולרבים מהם חלוק הוא רבא על אביי⁶³ — והלכה כוותיה ודלא כאביי! ואדרבא בפרשנות שכזו מוסברת היטב השמטתם של הרי"ף ושל הרא"ש וכן התעלמותו

62. רז"ה "בעל המאור" שבת שם "אם מת מתוך חולי הרי הוא כנפל מן הגג או אכלו ארי" — כלומר, כמייתה פתאומית שא"א להסיק ממנה דבר למפרע. וכ"כ בס' "ההשלמה" לסוגי' דשבת שם (אחר שהביא הדעות החולקות) והחליט דמסתבר כדיעה זו, שדינו של מת מתוך חולי שוה הוא לדינו של "נפל מן הגג" (ואף העיר לדין אבילות יום א' דאורייתא, עיי"ש) ושם הוסיף גם את הרמב"ם לשיטה זו, ואכן הרמב"ם (הל' ייבום וחליצה פ"א ה"ה) הלוא כלל לא ציין חילוק זה! (ור' להלן הערה 64). ועי' ב"ראשונים" רבים לאותה סוגי' שצינו שיטת הרז"ה (רשב"א, המיוחס לריטב"א, ועוד).

63. עיי' ב"פירוש ופסקי הרי"ד" לסוגי' דשבת קל"ו סע"א הסבור דדעת רבינא ורבא לחלוק על אביי ולומר דפליגו רבנן גם כשפיהק ומת, ועליהם יש לסמוך להלכה, עיי"ש. ונמצא דלרבנן דוקא מנין החודשים לבדו הוא הקובע, וזאת גם כלפי אותו ולד ש"פיהק ומת". וכן הסיק הר"ן בדעת הרי"ף (ג"ה א' בדפיו) המשמיט כליל חילוקו של אביי משום שדחאם מהלכה. אמנם ציין הר"ן לשיטת רבנו יונה המפשר ומשוה דעות אביי ורבא ולדידיה כלל לא פליגו, עיי"ש. וראה גם דברי הרז"ה "בעל המאור" שם, והוא סבור דהלכה כאביי בחילוקו בין "פיהק" ובין "אכלו ארי"; ור' גם בס' "חידושי הר"ן" לסוגי' שם, וכן ברמב"ן ב"מלחמות" שם שסבר תחילה לרחות דברי אביי מהלכה, ור' דיונו סביב שיטת הבה"ג. וראה להלן בהערה הסמוכה. ולהעיר להסתייגות נוספת — שיטתם של "ראשונים" הרואים בדברי אביי הכרעת ספק בלבד; ר' לעיל הערה 58.

של הרמב"ם⁶⁴ מאותו חילוק שזכרו אב"י בין "פיהק ומת" ובין "אכלו אר"י"; השמטה והתעלמות המוסברים כדבעי אם אין הלכה כוותיה! ומאחר וגדולי הפוסקים האלה דחו דבריו של אב"י מהלכה, הרי בטל מאליו אותו "סימן" מובהק — אף כלפי אותם מקרים נדירים — וכלל לא ניתן להסתייע ממנו כלפי נדון דנן. לפיכך סיכומו של דבר מבחינתם של "סימנים" שב ומתרכז בשניים הנזכרים לעיל — בלבד.

ח. יום השלושים

לבסוף, אחר שהתברר עניינם של "סימנים", סיווגם וזיהויים, ראוי להעיר הערה קצרה הנוגעת לקריטריון האחרון בתוספתא הנ"ל, זה אשר התפרש בפי רשב"ג: שלושים יום. לא כאן המקום להכנס לשאלת הצירוף העשוי להתקיים בין דבריהם של רבי ורשב"ג (כלומר: צירוף "סימנים" עם "שלושים יום" לכלל קריטריון אחד) — דבר שכבר התפרש לעיל לשיטות השונות האמורות בזה. יחד עם זאת אותו קריטריון של "שלושים יום" מחייב שאלה יסודית אחת בדבר היקפו ותחולתו: דין יום השלושים עצמו. ובמילים אחרות: עד בכלל או לאו בכלל — יום השלושים כשלפניו (וולד זה נפל הוא) או כשלאחריו (ובר קיימא). ואכן נקודה זו גם היא במחלוקת עקרונית נתונה. שיטתו של בה"ג מפורשת

64. ראה רי"ף ורא"ש לסוגיא זו כשבת פרק י"ט, ור' רמב"ם ה' ייבום וחליצה פ"א ה"ה והל' אבל פ"א ה"ו-ח' (ועיי"ש ברדב"ז ובהגה"מ) וראה פרשנות הר"ן על הרי"ף שם לאותה השמטה, וכן כיו"ב ברשב"א לאותה סוגיא, דאי דחו דברי אב"י מדברי רבינא משמיה דרבא (ועי' שם פלפולו בדבר, וציינו לדעת רבותיו וכן הרז"ה לחלוק ולפסוק כאב"י). וכן נימק במיחוס לריטב"א אותה השמטה של הרי"ף כדחייה מהלכה (ואף הוא מצייץ שרבנו יונה והרז"ה סוברים דהלכה כאב"י). ובשו"ת הרשב"א ח"א סו"ס תקע"ו סיכ"ם וקבע "...ואע"ג דאמר אב"י פיהק ומת דברי הכל מת הוא, לא קי"ל בהא כדאב"י אלא כרבא, וזהו טעם הרכ אלפסי ז"ל שלא כתבה לדאב"י". וכן נימק הריב"ש בסי' תמ"ו ד"ה "ועוד אפשר", עיי"ש. וראה עוד בשו"ת רעק"א סו"ס פ"ט, דלהרמב"ם נדחו דברי אב"י לענין פיהק ומת מהלכה, כביאור הר"ן לרי"ף. (ועי' בהעמ"ש ברכה שאלתא קס"ז ס"ז — דף ש"ח ואילך — בביאור שיטת בה"ג הרי"ף והרמב"ם בדבר חזקתו של הולד כל עוד הוא חי, ונימק בכך השמטת הרי"ף, עיי"ש בארוך). אמנם כו"כ "ראשונים" ציינו חילוקו של אב"י כהלכה פשוטה ופסוקה: ר' תוס' יבמות ל"ו ב' ד"ה "הא" ותוס' חד מקמא, וכן מאירי שם ותוס' בכורות מ"ט א' ד"ה "כיום שלפניו".

ולהעיר בזה כי מדברי בה"ג בהל' ייבום וחליצה (מהדו' הילדסהיימר חלק ב' עמ' 100-99) משמע דפסיקא ליה כאב"י, וכן הסיק הרמב"ן ב"מלחמות" שבת (נ"ה א' בדפי הרי"ף) עיי"ש; לעומת זאת בהל' מילה — במהדו' ורשה כ"ד א' — מפורש פסק הלכה כרבינא! וע"ב. אמנם, במהדו' הילדסהיימר לא מצויה אותה פסיקא. ועי' בר"ח שבת קל"ו ב' דהלכה כרבינא, וכן ראה ב"אור זרוע" ח"א סי' תר"ג "מסקנא כרבינא... וכן פסק רבינו יצחק אלפס דהלכה כרבינא, וכן פסק פי' ר"ח דהלכה כרבינא".

וברורה להבדיל את יום השלושים מאלה שלפניו. לפיכך מדגיש הוא חזור ושנה⁶⁵ כי רק אם מת אותו ולד תוך עשרים ותשעה יום הראשונים נחשב הוא כנפל, ואולם מיום השלושים ואילך שוב אינו בכלל נפלים למכלול ההלכות הכרוכות בהגדרה זו. ונמצא יום השלושים עצמו נבדל מאלה שלפניו. ברם לעומתו, מרבית ה"ראשונים"⁶⁶ חלקו בתוקף על שיטה זו, ושללוה מכל

65. בה"ג הלכות מילה, מהדר' הילדסהיימר חלק א' עמ' 206, ובהדגשת יתר בהלכות ייבום וחליצה, שם חלק ב' עמ' 99-100. בשני המקומות ובשני העניינים מדגיש בה"ג את ההבדל בין כ"ט יום הראשונים ובין יום השלושים עצמו, וממנו ואילך. דבר זה מקבל ביטוי גלוי ומפורש בפיסקא המובאת בה"ג מהדר' הרא"ש טריוב (פיסקא החסירה במהדר' הילדסהיימר הנ"ל — ועיי"ש בח"א עמ' 207). כאן גרס בה"ג וסיכס: "והלכה כרבינא דאמר אע"ג דחיי עשרין ותשעה יומי כמה דלא שהה שלשים יום נפל הוא!"

מקור לשיטת בה"ג חשפו תוס' ביבמות ל"ו ב' (ד"ה "מת") שם כתבו כי היתה מצויה בידיו גירסה "מת ביום שלשים" ולא "מת בתוך שלשים"; ולפיכך הסיק בה"ג שיום השלושים עצמו כבר שונה הוא מאלה שלפניו. לגירסה זו היתה נוסה גם דעת רש"י, לפי המובא בתוס' שם (אלא שברש"י המצוי לפנינו — בשבת — נעדרת גירסה שכזו...). ובכורות מ"ט א' (ד"ה "מת ביום") הוסיפו וכתבו תוס' שכזו היתה גירסת רוב הספרים; וכן ציין גם המרדכי ביבמות (סי' כ') וכן תוס' הרא"ש ליבמות ל"ו ב', עיי"ש. מכל זה משתמע בבירור דבר קיומה של גירסה שכזו — "מת ביום השלושים", וקרוב לוודאי שהיא שימשה מקור לשיטת בה"ג.

עוד יש לצרף לכך גם את דברי הרי"ז בפסקיו ליבמות (פרק ד' הלכה א' פיס' ו') ואף ממנו משמע שסבר לחלק בין מיתה ביום השלושים למיתה מוקדמת, תוך השלושים, עיי"ש. וראה עוד תשובתו של ר"ת כפי שהובאה באו"ז ח"א סי' תרי"ג, וגם הוא נטה לחילוק זה של בה"ג ואף הצדיק גירסתו שהיא המדויקת והמדוקדקת, ואילו "בתוך ל"ו" שיבוש הוא! אמנם או"ז עצמו חלק וכתב שמרבית הספרים גורסים "בתוך שלשים" עיי"ש, ובהערה הסמוכה (ור' עוד במס' יבמות מהדר' מכון התלמוד הישראלי השלם, ח"ב, לדרך ל"ו סע"ב, בהערה 93).

66. ראה דברי תוס' הנוכרים (יבמות ובכורות הנ"ל) כאשר טענתם היא "מה לי ביום שלשים מה לי בתוך שלשים", ושוה הוא יום ל' לאלה שלפניו; והרי זה כאמור בגמ' בכורות מ"ט א' — לענין אבילות — "יום שלשים כיום שלפניו", עיי"ש. מובן שגם הגירסא התחלפה לידים מ"מת ביום ל"ו למת בתוך ל"ו", עיין שם בדבריהם ובנימוקם. וכן ראה דברי תוס' בשבת קל"ה ב' ד"ה "כל ששהה" דפשיטא להו דיום שלשים כשלפניו (ור' שם בנוגע לדעת ר"ע ולענין אבילות).

וכן היא דעת הרמב"ן ב"מלחמות" שבת פ"ט (ג"ה א' מדפי הרי"ף) החולק על בה"ג וסובר דאינו אלא שיבוש! אמנם עי' בשו"ת חת"ס אהע"ז ח"ב סי' ס"ט ד"ה "אך הרבינו יונה", ושם תמה על הרמב"ם ויישב שיטת בה"ג בהסבירו דבכור וערכין הוו ב' כתובים הבאים כאחד, ולכן רק כהני אמרינן דיום ל' כשלפניו משא"כ בעלמא! (וראה שם פלפולו וכיאורו ביסוד מחלוקת רשב"ג ורבנן אם "שלושים יום" הינם ראיה טבעית או גזה"כ, והנפ"מ — כלפי שאר ההלכות אם ניתן להשוותם לבכור! ור' שם תליתו לדברים שבמחלו' רש"י ורמב"ן רש פורשת כ"תשא, ולפי"ז רש"י כהבה"ג ורמב"ן לשיטתו (וע"ע בחי"ד סי' שמ"ג). וכ"כ הראב"יה בהלכות אבל סי' תמ"א (מהדר' אפטוביצר חלק ג' עמ' 541, וע"ע בח"א עמ' 356) וסבר דיום שלשים כשלפניו. וכן ראה במרדכי ליבמות סי' כ',

וכל. לדידם שלושים יום קבועים בשלימותם, וכל שטרם חלפו כל אותם ימים, עדיין עשוי הוא להקבע כנפל. רק משתמו וחלפו כל אותם שלושים יום, הרי מיום הלא"א ואילך נחשב ולד זה כבר קיימא.

אמנם יש מקום לחלק בין סוגי הנושאים, ואם כן הדבר אזי בפרט בנוגע לאבילות ולבכורה מוחלט אצלם דיום השלושים כשלפניו — דהלכה כדברי המיקל כאבל, וחידושה של תורה בבכורה; ואילו בשאר תחומים — ובפרט לייבום וחליצה — יש מקום להחמיר⁶⁷. ובכל אופן ביסודו של דבר חלוקה היא שיטה זו על הבה"ג, ואינה מוצאת לנכון להבדיל יום השלושים משלפניו.

ותוס' הרא"ש ליבמות ל"ו ב', והם הוסיפו וצירפו לכך גם דעת השאלות. וכן ראה אריכו"ד באו"ז ח"א ס' תרי"ג, והוסיף, שכך סברו גם רבותיו, עיי"ש.

גם הרמב"ם לא חילק בין יום השלושים לאלה שלפניו; אדרבה, הדגיש בהל' אבל (פ"א ה"ו) "אפילו מת ביום שלושים אין מתאבלין עליו" (ור' שם בהגה"מ סק"ב לענין נפל מן הגג או אכלו ארי ביום שלושים). וכן בהל' ייבום וחליצה (פ"א ה"ה) כתב בחדא מחתא "מת בתוך השלשים אפילו ביום השלשים" עיי"ש. מכל זה תובע פליאה על "שלטי הגבורים" שעל המרדכי יבמות ס' כ' (סק"ג) המשוה שיטת המיימוני לשיטת בה"ג, וסבור "דביום ל' אפילו פיהק ומת לרבנן לא הוי נפל, דדוקא תוך ל' יום וכר" — וכל זאת אף שבמשנת מפורש שלא לחלק! וצ"ב.

67. כדברי תוס' הנו' וכן בדברי תוס' הרא"ש הובע ספק בשאלה זו, ולא הוכרע הדבר, ובפרט אליבא דר"ע — עיי"ש. אמנם בנדה מ"ד ב' תוד"ה "דקים ליה" החליטו וכתבו מפורשות לחלק בין ענין אבילות בו יש להקל ולפסוק דיום ל' כשלפניו, ובין עניני חליצה וייבום שם יש להחמיר להחשיבו בר קיימא כבר מיום הלא"א עצמו. וכ"כ "תוספי הרא"ש" על הדף שם. ובתוס' מו"ק כ"ד ב' הוסיפו ד"ה"ה מסתמא לענין בכור", ואף לגבוי י"ל דיום השלושים כשלפניו. וראה עוד "פירוש ופסקי הרי"ד" לשבת קל"ה ב', ואף הוא משהו אבילות ובכורה. אמנם לגבי יום השלושים עצמו, סבר דמכלל ספק לא יצא — כדין בכור אליבא דר"ע, עיי"ש (ור' במהדו' חיתריק שם הערה 110, בנוגע לגירסתו של הרי"ד אם "בתוך" או "ביום"). וכן הביא או"ז הנ"ל, מתשובתו של ר"ת, דיום הלא"א הוא ספק לר"ע ועפ"י יש להכריע דינו של הולד; אמנם או"ז עצמו חלק על כך, עיי"ש. וכן — כאמור בהערה הקודמת — "ראשונים" רבים כלל לא חילקו בין סוגי הנושאים. (וע"ע בש"ך יו"ד ס' שע"ד סוף סק"ח, דלענין אבילות יום ל' בתוך ל'; וראה שו"ת חת"ס יו"ד ס' שמ"ג ופת"ש מ"ד שם סק"ח — אם מחשבים שעות לענין שלושים יום).